

OSMANLI DEVLET TEŞKİLATINDA ÂYÂNIN MALİ VE İDARİ YÖNETİME MÜDAHALE DEVRİ

Ayrıca misal olarak:
musâdere hukuku uygulamasına
tâbi tutulan Akça-kızanlık âyânı,
Zaîm El-hac Mustafa Ağa'nın
muhallefatı ve serveti.

Dr. Mehtap Özdeğer*

Summary: In this article titled 'The era of "âyân's" interference to the financial and administrative bodies within the Ottoman Governmental Structure', the author analysed how the Ottomans tried to collect taxes efficiently by assigning responsibilities to "eşrâf" and "âyân" in the cities and districts, to provide their financial needs. However the "âyân's" gave priority to their individual interests. The "âyân's" ambition to get more opportunities, caused the Ottomans to implement the method of "musâdere". Therefore the government has been able to receive the needed money for the treasure from the "âyân" and etc., with an indirect method by way of "musâdere".

Âyân:

Arapça göz mânasına gelen, "ayn" kelimesinin çoğulu olan âyân; bir şehrin, kasabanın veya bir zümrenin ileri-gelenleri, belli başlıları, saygıdeğer ve itibarlı kişileri hakkında kullanılmaktadır. "Eşrâf", "vücûh", "ekâbir" ve "emâsil" kelimeleri de âyân kelimesiyle eş anlamlıdır¹.

Anadolu Selçuklu Devleti zamanında, şehir ve kasabalarda önde gelen, söz sahibi ve şehre hakim olanlar, genellikle esnaf ve tüccarlardan meydana gelen zümredir. Osmanlı İmparatorluğu şehir ve kasabalarında ise devlet, siyasi müesseselerini, mahallî sosyal teşekküllerin başına geçirmeğe muvaffak oldu.

* İ.Ü. İktisat Fakültesi, İktisat Tarihi Anabilim Dalı, Öğretim Üyesi

¹ Fuad Köprülü-İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Âyân", *İslâm Ansiklopedisi* (bundan sonra: İA.), C. 2, s. 40; Ayr. bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983, C. 1, s. 120.

Osmanlı Devleti'nin idarî siyasetini hakim kılanlar, imparatorluğun her tarafında, ancak devletin tayin ettiği, vazifeli memurlar kadrosu olmaktadır. Bu vazifeliler beylerbeyleri, sancakbeyleri, kadılar, müderrisler, vakıf hizmetlileri, imam, hatip, mütekaid ümera, mukataa emini ve mültezimler ile esnaf reisleri ve şehir kethüdarları gibi çoğu askerî sınıf mensubu kimselerden meydana gelmekteydi. Fakat, Osmanlı Devleti'nin idarî sisteminde belirmeye başlayan aksaklıklar dolayısıyla, bu vazifeliler zümresi içinde bir kısım kimseler kendi muhitlerinde zaman içerisinde bir imkânını bularak, çeşitli vesilelerle elde ettikleri çiftlikleri ve diğer gayri menkulleri, "vakfiyet üzere" veya miras yoluyla evlatlarına intikal ettirdiler, büyük imkânlarla sahip olan bunların evlatları, zamanla o mahallin "âyân ve eşrâfı" haline geldiler².

Özellikle, 16. yüzyıldan itibaren devlet merkezinden, taşra şehir ve kasabalarına gönderilen ferman ve hükümlerde: "âyân ve eşrâf", "âyân-ı vilâyet", "âyân-ı memleket" tâbirleriyle, o sancağa dair bazı meselelerde resmî idareci yanında, bunlar da sıkça zikredilmektedir³.

Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan tarafından neşredilen, Osmanlı kanûnnâmelerinde de, vilâyet âyânı ile ilgili çeşitli bahisler yer almaktadır. Meselâ; 1583 tarihli Yeni İl Kanûnu: "... boybeyleri'nden ve a'yandan nice bî-garez saka mu'temed-ün-âleyh kimesneler gelüb nefsi-i emirde bunların yaylakları zikr olınan kadar rüsûma mütehammil değildir bunlara hayf olmuştur..." diyerek kendi muhitlerinin ileri gelenleri olarak, devlet yetkililerine müracaatta bulunmuşlardır⁴.

31.01.1560 tarihli, Ağriboz beyi Hasan Bey'e hitaben yazılan bir hükümde: "Ağriboz ve İstefe kadılarıyla ve âyân-ı memleket ve bî-garez Müslimânlar mahzarlarında Nefs-i İstefe emîni olan Ahmed ve Mehmed ve Ali ve Ramazan nâm kimesneler ihzar olunup sü'âl olundukda..." ifadesiyle başlayan hükümde, "küffâra" kaçak olarak tereke (hububat) veren bu kişilerin; mahallin kadısı, memleket âyânı ve tarafsız Müslümanlardan soruşturulması istenmektedir⁵.

² Mustafa Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti -II", *Bellekten*, Ankara 1950, C. XIV, Sayı 55, s. 329-330; Ayr. bkz. M. Çağatay Uluçay, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1955, s. 4-5, 16 vd.

³ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, İstanbul 1922, C. 1, s. 1657.

⁴ Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI İnci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirâî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları C.1, Kanunlar*, İstanbul 1945, s. 81 ve 300, 308, 334.

⁵ *3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560) Özet ve Transkripsiyon*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayını nu. 12, Dîvân-ı Hümayûn Sicilleri Dizisi: I, Ankara 1993, s. 337-338.

1560 tarihli diğer bir mühimme kaydı ise Kastamonu beyine ve Göl kadısına hitaben yazılmış olup, İlisu kasabasında kurulacak olan pazarın hangi gün kurulmasının münasip olacağı hususu:“...hükm-i hümayûnum vardukda, bu husûsı âyân-ı vilâyetden hakk üzere teftiş idüp göresin...”şeklinde sorulmaktadır⁶.

1564 tarihinde, Diyarbakır beylerbeyine hitaben yazılan bir başka hükümde: “havâss-ı hümayûn olan Ulus tâyifesinün cümle kethudâları ve âyânı sana gelüp...” ibaresi yer almaktadır⁷.

Osmanlı Taşra Teşkilatına

Genel Bir Bakış:

Osmanlı Devleti'nde merkezî idarenin güçlü olduğu dönemlerde veyahut “nev’i şahsına münhasır” yüzyıllarda taşra teşkilatı, birkaç sancağın birleşmesinden meydana gelen vilâyet (belli bir dönem sonra eyâlet kelimesi kullanılmıştır), sancak, kaza, nâhiye, köy ve mezre’alara ayrılmaktaydı⁸.

Eyâletler beylerbeyleri (mîr-i mîrân), sancaklar sancakbeyleri (mîrlivâ) tarafından idare edilirdi. Beylerbeyleri ve sancakbeylerinin başında buldukları vilâyet ve sancaklarda idarî ve askerî yetkileri bulunmaktaydı. Savaş halinde, merkezden gönderilen sefer emriyle beraber, bir sancaktaki timarlı sipahiler ile cebelüleri sancakbeylerinin emrinde toplanır, sancakbeyleri de maiyetlerindeki bu sipahilerle beraber beylerbeylerinin emrine tâbi olurlardı⁹.

Beylerbeyi veya sancakbeyinin görev mahallinde bulunmadığı durumlarda, yerine vekil olarak atanan kişiye “mütesellim” adı verilmektedir. Mütesellimliğin gerçek mânâda ortaya çıkışı, 16. yüzyılın ortalarından sonra olup, zamanla sancakbeyinin yerini de almışlardır. Voyvodalar ise önceleri, “has” adı verilen gelir kaynaklarını, sahipleri adına yönetirken, daha sonraları vali, mutasarrıf ve devlet erkânına “arpalık” veya “mülk” olarak verilen gelir bölgelerini, mali ve idarî bakımdan yönetir duruma gelmişlerdir¹⁰.

⁶ A.g.e., s. 424.

⁷ 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) Özet-Transkripsiyon ve İndeks, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayın nu. 28, Dîvân-ı Hümayûn Sicilleri Dizisi: III, Ankara 1995, C. 1, s. 241.

⁸ Yusuf Hallaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1991, s. 73; Ayr. bkz. Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, I- Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Ankara 1988, s. 29-34.

⁹ İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyâlete-1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978, s. 15-29; Ayr. bkz. J. Deny, “Sancak” *İA.*, C. 10, s. 188.

¹⁰ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s. 23-32.

Mustafa Nuri Paşa, “Netâyic ül-vukuat” adlı eserinde: vali ve mutasarrıflar tarafından bir sancak yönetiminde görevlendirilen kişiye “mütesellim”, kaza yönetimi ile görevlendirilen kişilere ise “voyvoda” denildiğini ayrıca, her şehir ve kasabada ahali tarafından seçilen âyânın bulunduğunu yazmaktadır¹¹.

Diğer taraftan, sancak ve kazalarda idarî, adli, mülkî ve beledî işleri idare edip, mahkemeye intikal eden meseleleri hallederek, sicil defterine kayıt etme gibi vazifeler, merkezden tayin edilen kadılar tarafından yürütülmektedir. Kadıların, nâhiyelerdeki vekilleri ise nâiblerdir¹².

Osmanlı Devleti'nde Âyânlığın Güç

Kazanmasını Hazırlayan Şartlar:

Başlangıçta âyân, vergi toplama hususunda devlet yetkilileri ile halk arasında, o şehri veya kazayı iyi tanıyan bir kimse olarak tavassut eden vaziyetinde olup, sancakbeyleri ve kadılar, ilgili sancağın çeşitli meselelerini halletmede, vergilerin tevzî, tahsil ve deftere kayd edilmesinde, mahallin âyânı ile işbirliği etmekteydiler¹³.

Âyân ile diğer şehir ileri gelenleri mahallin en yüksek mülkî amiri olan kadının, icap ettiği zamanlarda mahiyetinde yer alırlardı. Âyânın, devlet merkeziyle irtibatı ise çeşitli ve ilgili muamelât dolayısıyla kadı ve sancakbeyi tarafından sağlanırdı¹⁴. Devletin, herhangi bir eyâlet veya sancak ile ilgili bir meselesi zuhur ettiğinde, mahallin âyânına danışıldığı haller de bulunmaktaydı¹⁵.

Diğer bir ifadeyle, mahalline merkezden tayin edilen vazifeliler karşısında âyân, o sancağın yerlisi olarak, idarî meselelerin kolaylaşp, isabetli kararlar alınması hususunda vazifelilere, resmî bir görevi olmadan, sancak halkı namına yardımcı ve yol gösterici olmaktadır.

11 Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül- Vukuat*, İstanbul 1327, C.4, s. 98.

12 İsmail Hakkı Uzunçarşılı (bundan sonra: Uzunçarşılı), *Osmanlı Devletinde İlimiye Teşkilâtı*, Ankara 1965, s. 91-117; Ayr. bkz. Ebül'ulâ Mardin, “Kadı”, *İA.*, C. 6, s. 42-46.

13 Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, s. 1657.

14 Bir misal olarak: 08.03.1560 tarihli mülhimme kaydında: “... zulm itdüklerin âyân-ı vilâyet haber virdükleri ecilden kadısı sebt-i sicill idüp ve sancağı beği dahi ilâm eylemeğin bu husûsı dahi yüce Âsitâne'ne olan ihlâsımız mücebince...” ifadesi yer almaktadır. Bkz. 3 Numaralı Mülhimme Defteri, s. 377.

15 Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, C. 4, s. 98; Ayr. bkz. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Ankara 1994, s. 8.

Coğrafi keşiflerle beraber temin edilen bol imkânlarla, Avrupa'da ekonomik ve askerî alanlarda yeni gelişmeler oldu. Bu gelişmeler, Avrupa ile Osmanlı Devleti arasındaki ekonomik ve askeri dengeleri, Avrupa lehine değiştirdi.

Daha önceleri, Osmanlı Devleti'nin katıldığı savaşlar kısa süreli olur, fethedilen memleketler ve elde edilen imkânlar sayesinde devlet hazinesinin gelirleri oldukça artardı. Ancak, Batı'nın askerî garnizonlarda yetiştirilip devamlı hazır halde bulunan düzenli ve disiplinli ordularıyla beraber, değişen harp vasıtaları teknolojisi, harp usulündeki yenilikleri beraberinde getirdi. Osmanlı orduları giderek güçlenen Avrupa orduları karşısında, hızla ateşli silahlarla donatılamadı. Ayrıca, uzayan savaşlar, timarlı sipahiden istenen hizmetleri, yerine getirilemez hale koymakla beraber, timar sisteminin de krize girmesine sebep oldu. Bozulmaya başlayan timar sistemi, Osmanlı Devlet maliyesinde dar boğazların ortaya çıkmasına da sebep teşkil etti¹⁶.

17. yüzyıldan itibaren olmakla beraber, daha evvel de görülen buhranlar ve harpler neticesinde siyasî münasebetlerdeki olumsuzluklar devlet idaresine de aynen ve menfi olarak yansdı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iktisadî yapılanma genellikle tarıma dayanmakta olup, sosyal bünyeyi de devletle reâyâ arasındaki münasebetler olarak, yine tarım faaliyetlerindeki nizamlar tanzim etmekteydi. Devletin, tarım gelirleri üzerine tanzim edilmiş olan timar rejimindeki bu krizlerden, neticede en çok zarara uğrayan, devlet-reâyâ münasebetlerini teşkil eden sistem oldu¹⁷.

Timar rejiminin bozulmasını hızlandıran sebepler, yine timar sisteminin kendi içinden kaynaklandı. Timarlı sipahiye yüklenen mükellefiyetlerin, mali kaynakları bozulmuş olmasına rağmen devlet, bu mali kaynakları çeşitli tahsil etme yollarıyla zorlarken, timarlı sipahi de kendi imkânlarını kaybetmeğe başladı. Devletin sipahileri tazyik etmesine mukabil, sipahiler de reâyâyı veremeyeceği kadar ödemelerle zorladı, neticede nüfus hareketleri başlayıp, vergi mükellefi köylüler yerlerini terk ettiler. Bu durumlarda timar rejimini, artık devletin ıslah edici müdahalelerine imkân veremeyecek tarzda, dağılmağa götürdü¹⁸.

16 Ömer Lütfi Barkan, "Timar", *İA.*, C.12/1, s. 319-325; Ayr. bkz., Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunahım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yı dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, İstanbul 1986, s. 27; Mücteba İlgürel "Osmanlı İmparatorluğunda Ateşli Silâhların Yayılışı" *Tarih Dergisi*, İstanbul 1979, Sayı 32, s. 301-318; Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye I- Bizans'tan Tanzimat'a*, İstanbul 1977, s. 414.

17 Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Leventler*, İstanbul 1965, s. 190-191; Ayr. bkz. Ömer Lütfi Barkan, *a.g.m.*, s. 286-332.

18 Ömer Lütfi Barkan, *a.g.m.*, s. 328-332.

Konuyu biraz daha açmak gerekirse: Timar sisteminde has, zeamet ve sipahi timarı olmak üzere üç kısma ayrılan dirliklerde meydana gelen vergi gelirleri, bir kısım asker ve devlet memurlarına hizmetlerine mukabil tahsis edilmiştir. Bir tarımsal ünitenin başında bulunan sipahi, kendisine bırakılan gelir miktarına göre “cebelü” adıyla anılan, iyi talim görmüş “atlı-pusatlı” asker yetiştirmek ve savaş zamanlarında cebelüleriyle beraber savaflara iştirak etmek mecburiyetindedir. Devlet tarımsal üretimin gelirlerini timar, vakıf veya mülk sahiplerine bazı hasılat kısımlarını tahsis etmekle beraber, cizye ve ağnam vergisi gibi vergileri asla başka bir vazife veya hizmetliye tahsis etmeyerek, bu vergileri memurları vasıtasıyla tahsil ettirerek, hazineye intikal ettirmektedir.¹⁹

Mîrî arazi üzerinde tasarruf ettiği toprakta, tarımsal üretimde bulunan reâyânın, timar sahibine karşı ödemekle mükellef olduğu vergilerin yanı sıra devlete karşı da bazı mükellefiyetleri bulunmaktadır. Osmanlı Devleti’nde, âyânlık sistemine giden yolda, harp zaruretlerinden dolayı, daha evvel de “avâırız” vergisi adı ile bir uygulama tatbik sahası bulmuştur. Devlet tarafından yalnızca olağanüstü (savaş gibi) hallerde, divân-ı hümayûnda alınan karar ve padişahın onayından sonra aynî ve nakdi olarak taşra halkından toplanan, bu nevî vergilere “avâırız-ı divâniye” ya da “tekâlif-i örfiye” adı verilmektedir. Kısaca “avâırız” denilen bu vergi, başlangıçta yalnızca olağanüstü hallerde toplanırken, 16. yüzyıldan itibaren olağanüstü durumdan çıkıp, olağan bir vergi haline geldi²⁰.

Öte yandan devletin, mîrî toprakları denetim haklarıyla beraber saray mensupları ve saraya yakın olan devlet adamlarına arpalık veya mülk tahsisi şeklinde vermeye başlamasıyla, timar sisteminde önemli bozulmalar başlamış oldu. Bu zümre tarafından, mîrî topraklar zamanla vakıf haline dönüştürülmüş, böylece toprakların mülkiyeti hususunda olduğu gibi üretim organizasyonunda da yeni durumlar meydana gelmiştir²¹.

Mîrî topraklar üzerinde beliren yeni tasarruf tarzlarıyla toprağın mülkiyeti değişirken, tarımsal üretimde bulunan köylü, bir yandan toprağın yeni sahibine, diğer yandan devlete ödemekle yükümlü olduğu vergilerden iyice bunalmış, bir de devlet tarafından paranın tağşiş edilmesi sebebiyle oluşan enflasyonun da etkisiyle geçimi de oldukça zorlaşmış bulunmaktaydı. Faizle

19 Bu hususla ilgili bakınız: Ömer Lütfi Barkan, *a.g.m.*, s. 286-333; Ayr. bkz. Nicoara Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti’nde Timar*, Ankara 1985, s. 45-86.

20 Ömer Lütfi Barkan, “Avâırız”, *İ.A.*, C.2, s. 13-19; Ayr. bkz. Yavuz Cezar, “Tanzimat’a Doğru Osmanlı Maliyesi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, s. 925.

21 Halil İnalıcık, “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, İstanbul 1998, s.19.

borç para almak zorunda kalan köylüler, borcunu ödeyemeyince, çiftliği “ribâhor” un eline geçmekteydi. Geçen zaman içindeki fırsatları değerlendirerek varlık sahibi olan âyân, bu çiftliklere de sahip olmaktaydı. Mali gücünü sağlayan âyân, idarî ve siyasî gücünü de kazanmak için, devlet idaresinde lüzumuna göre yer bulduka “mütesellimlik”, “muhasıllık” ve “voyvodalık” mevkilerini de işgal etmekteydi²².

Diğer taraftan, 16. yüzyılın sonlarından itibaren kapıkulu mensuplarından bazı kimselerle; beylerbeyi, sancakbeyi, kadı ve müftü gibi görevlilerin, azledildiklerinde veya emekli olduklarında, daha evvel görev yaptıkları, dolayısıyla iyi tanıdıkları şehir ve kasabalara yerleşerek, vilâyet âyânı arasına dahil olmağa başlamalarıyla, âyân zümresinin sayısı oldukça artmıştır²³.

Yukarıda sayılan sebepler neticesinde, çiftliğini terk ederek, “çift bozan” durumuna girmiş olan köylülerin, bir kısmı şehir ve kasabalarda işsiz ve başıboş kitleler meydana getirmişlerdir. Çift bozan reâyânın sayısının giderek artmasıyla bunlardan başıboş levendler doğmuş, bu levendlerin eşkıyalık hareketlerine başlamalarıyla da Anadolu’da “Büyük Celâli Karışıklıkları” adı verilen, sosyal bir patlama ortaya çıkmıştır²⁴.

Geçen zaman içerisinde Osmanlı Devleti, 16. yüzyılın sonlarına doğru başlayan, bilhassa Anadolu’daki huzursuzlukları önleyici tedbirler alamadı. Bu huzursuzlukların kaynağı, ekonomik durumun bozulmasıyla ortaya çıkan sosyal düzensizlik olmakla beraber, devletin müdahalesiyle idareye karşı silahla karşı durma hareketi olarak zuhur etti. Osmanlı tarihinde, Yavuz Sultan Selim zamanında vukû bulan ilk Celâli isyanı hemen hemen aynı sebep ve tavırlarla devam ettikçe hep, Celâli olarak isimlendirildi²⁵.

Osmanlı Devleti dahili ve harici meselelerle uğraşırken, artan masraflar sebebiyle devlet bütçesinde önemli açıklar meydana gelmiştir. Mesela, 1592-93 yılı bütçesinde gelir ve giderler arasındaki fark eksi 70.000.000 akçe iken, 1597-98 yılı bütçesinde bu fark eksi 400.000.000 akçeye yükselmiştir.

22 Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, C. 4, s. 99; Ayr. bkz., Halil İnalçık, *a.g.m.*, s. 23; Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 9, 11-12; Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul 1983, C. 2, s. 31.

23 Mustafa Cezar, *a.g.e.*, s. 326-329; Ayr. bkz., Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 7; Yuzo Nagata, *Muhsin-zâde Mehmed Paşa ve Âyânlık Müessesesi*, Tokyo 1976, s. 6-7.

24 Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celâli İsyanları”*, Ankara 1975, s. 115-149; Ayr. bkz., Mustafa Cezar, *a.g.e.*, s. 169; Halil Sahillioğlu, “Sıvış Yılı Buhranları”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası* (bundan sonra: İFM.), İstanbul 1968, C. XXVII, Sayı 1-2, s. 87.

25 Mücteba İlgürel, “Celâli İsyanları”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (bundan sonra: DİA.), C. 7, s. 252-257; Ayr. bkz., Mustafa Cezar, *a.g.e.*, s. 212.

Halbuki, 1524-1547 arasındaki döneme ait elimize ulaşabilen dört bütçede ise gelir fazlalığı yer almaktadır²⁶.

Devlet, uygun bir işletmecilik usulü olarak, önceleri yalnız bir kısım müesseselerini, kontrol bakımından iyi netice verdiği için iltizam usulü ile çalıştırırken (gümrükler, darphaneler ve tuzlalar gibi), mali zaruretler neticesinde zamanla iltizam usulünü bilhassa, 17. yüzyıldan itibaren yaygın ve müessir bir hale getirdi²⁷.

İltizam usulüyle, mukataaları uhdesine alan mültezimler önceleri, askerî sınıf mensupları iken daha sonra bunlara, iltizama verilen gelir kaynağının, karşılığı olan parayı peşin ödeyebilecek durumda bulunan askeri sınıf mensubu olmayan, sarraflar ve belli bir sermaye sahibi âyan ve eşraftan kişiler de katılmıştır²⁸.

Mültezimler bir nevî müteahhitliğini üzerine aldığı mukataa üzerinde hiçbir idarî yetkisi olmamasına rağmen, vergi toplama yetkisini kazanmış olarak, hükümet kuvvetlerinin yardımını da alarak, çoğu kere reâyâdan haksız yere ağır vergiler toplamaktaydılar. Genellikle, mukataa muhitleri üzerindeki mali denetimi ele geçiren âyanların, ekonomik açıdan çok güçlendikleri tespit edilmektedir²⁹. Burada bir anlamda, mali adem-i merkeziyetçilikten, idarî adem-i merkeziyetçiliğe ve en sonunda da feodal bir yapıya gidış söz konusudur³⁰.

1683 yılında başlayan Osmanlı-Avusturya savaşı, 16 yıl sürerek, 1699 yılında Karlofça Antlaşmasıyla sona erdi³¹. Uzun süre devam eden bu savaş, Osmanlı Devleti'nde yeni mali sıkıntılar yaratmış, devlet maliyesi bu dar boğazdan kurtulup, bütçe açıklarını kapamak gâyesiyle yeni gelir kaynakları bulma yoluna gitmiştir³². Neticede, 1695 yılında yayımlanan bir fermanla, "malikâne" usulü adı verilen yeni bir sisteme geçildi. Malikâne sisteminde devlet, mukataalarda meydana gelebilecek vergi gelirlerini toplama hakkını,

26 Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s. 14-15.

27 Ali Kemal Aksüt, *Koçi Bey Risalesi*, İstanbul 1939, s. 117; Ayr. bkz., Mehmet Genç, "Osmanlı Mâliyesinde Malikâne Sistemi", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar*, 8-10 Haziran 1973, Ankara 1975, s. 232; Halil Sahillioğlu, "Bir Mültezimin Zimem Defterine Göre XV. yüzyıl sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları" *İFM*, İstanbul 1963, C. XXII, Sayı 1-4, s. 2-5.

28 Mehmet Genç, *a.g.m.*, s. 234.

29 Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 110.

30 Murat Çizakça, *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*, İstanbul 1999, s. 126.

31 Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)* Ankara 1953, C.1, s. 23-35; Ayr. bkz., Reşad Ekrem Koçu, *Osmanlı Muahedeleri Kapitülasyonlar 1300-1920 ve Lozan Muahedesi 24 Temmuz 1923*, İstanbul 1934, s. 76-81.

32 İlber Ortaylı, "İkinci Viyana Kuşatmasının İktisadî Sonuçları Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1981, Sayı III, s. 200-202.

“kayd-ı hayat” şartıyla, herkese açık bir müzayede usulü ile satışa çıkarmaktadır. Mukataayı satın alacak olan müteşebbis (malikâneci), müzayede sırasında belirlenen “muaccele” adı verilen peşin bir bedel ile, (devlet tarafından daha önce belirlenmekte olan ve “mal” adı verilen) her yıl belirli miktarda nakid bedel ödemeği taahhüt etmektedir³³.

Malikâne sahipleri, devletin mali sıkıntı içinde olmasını, kendi menfaatleri açısından bunu bir fırsat sayarak değerlendirip, malikânelerinin devlet kontrolünden hariç ve serbest olduğunu ileri sürerek buraya, vali ve kadıların müdahale etmesini önlediler ve malikâneler üzerinden rahatlıkla kanun dışı vergiler toplamaya devam ettiler³⁴. Bu suretle, “sâhib-i raiyyet” olan devlet, nüfusunu da ağır tarzda kaybetmeye başlamış oldu.

Âyân, kaynaklarda zikredildiği gibi, geçmiş yüzyıllarda kendi muhitlerinde bir nevî halkı temsil edebilen, gerçek mânâda “âyân” kimseler olup, maddi durumları hiç nazarı itibara alınmadan, şahsî meziyet ve şahsî yücelikleriyle temayüz etmiş kimselerdi. Devletin mali yokluk içine girmesiyle, hızlı denilebilecek bir zaman zarfında, bu hususiyetler değişti, servet yönünden güçlü olanlar, âyân olarak kabul edilmeğe başlandı ki âyânlarda şahsî meziyetler yerine, servet asaleti geçerli oldu.

Âyânlar, çoğunlukla daha evvel iltizama verilen, kârı ve menfaati belli mukataaları olarak mültezim olup, vergi toplama ve belli mukataaların gelirlerini tahsil etme yoluyla mali sahaya intikal etti. Artan servetleriyle beraber, 18. yüzyılın sonlarına doğru da daha fazla servete sahip olunabilecek dolayısıyla daha fazla gelir getiren malikânelere sahip olmağa başladılar³⁵.

Osmanlı-Avusturya savaşının 16 yıl devam etmesinin neticesi olarak, Osmanlı İmparatorluğu’nda sancak ve vilâyetlerde merkezî otorite zayıfladı, ayrıca iç asayîşi temin eden güçlerin cepheye gönderilmiş olması da bu

33 Mehmet Genç, *a.g.m.*, s. 236-242. Ayrıca aynı yazara göre: 1811 tarihinde İstanbul’da ikamet etmekte olan, malikâne sahibi sayısı 1226 dır. Ticaretle de meşgul olup servet sahibi olacağından dolayı malikâne sahibi de olması icap eden esnaf sayısı ise yüzde biri bulmayan bir sayıdadır. Âyân ve mültezimler; geçmişleri icabı hem para sahibi ve hem de bu meselelere aşina olmaları sebebiyle malikâne sahibi olmaları icap ederken, bunların da birkaç kişiden fazla olmadıkları anlaşılmaktadır. Büyük sayıyı teşkil edenler ise yüzde doksan dokuz nispetinde olmak üzere, kalemiye mensupları ve ulemâ zümresinin de dahil olduğu diğer askerî sınıf mensuplarıdır. Askerî sınıf mensuplarının müzayededen aldıkları malikâne için ödeyecekleri “muaccele” bedeli ile her sene ödemeleri icap eden “mal” miktarı göz önünde tutulacak olursa umumiyetle, devlet idarî kademeleri içinde yer olan askerî sınıf mensuplarının geçen zaman içinde varlık sahibi olarak, devlet hazinesinin ihtiyacını telafi için yapılan malikâne ahımlarına en güçlü servet sahipleri olarak iştirak etmektedirler. Bu konu ile ilgili bakınız; Murat Çizakça, *a.g.e.*, s. 154-155’den naklen.

34 Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 59-81, 108; Ayr. bkz., Özcan Mert, “Âyân”, *DİA.*, C. 4, s. 196.

35 Mehmet Genç, *a.g.m.*, s. 245 dipnot 31.

asayışsizliği artırdı. Bilhassa Anadolu'da mütegalibeler, eşkıyalar ve bunlara iştirak eden levendler ile konar-göçer aşiretler de ortaya çıkarak, devlet otoritesine karşı gelmeğe başladılar³⁶.

Osmanlı Devleti'ni âyâna mecbur edip, yukarıda zikredilen hususlar dahilinde, âyânı mali sahada daha fazla nüfus sahibi yapan o zamanki durum, mültezimlerin defterlerde, tespit edilip belirtilmiş olan vergilerin çok üstünde, reâyâdan fazla miktarlarda vergi tahsil etmeleridir. Ayrıca, mahallindeki otorite zayıflığı, zorba güçlerin ortaya çıkmasına sebep olurken, mültezimlerin levendleri kanûn dışı güç olarak mahiyetlerine almaları da herhalde, mültezimler elinde yoğunlaşan servetin tamamıyla nizâm dışı bu zorba güçlerin istihdamını da mültezimler için gerekli hale getirmiş bulunmaktaydı ki bu da mültezimler arası rekabetin bir neticesi olduğu kadar, kendini ve aynı zamanda servetini de muhafaza etmenin gereği olarak ortaya çıkmış bulunmaktaydı³⁷.

1726 yılına gelinceye kadar, Osmanlı Devleti siyasi olduğu kadar aynı zamanda, iktidar olma gücünden de kayba uğradı. Sancakbeyleri kâfi miktarda asker toplayamaz durumda kaldı, toplanan askerin de iaşesini temin edemedi. Devlet için çok hayati olan ihtiyaçların yerinden teminini sağlamak için, vilâyet âyânı arasından, en kudretli ve nüfuzluları sancakbeyi yapılmaya başlandı. Böylece mütesellimlik ve mültezimlikleri ellerine geçiren âyânlar, buldukları sancak veya vilâyetlerin tam bir derebeyi olma imkânına da sahip bulunmaya başladılar³⁸.

1768 Osmanlı-Rus harbinde, devletin para ve askere olan ihtiyacından dolayı, kaza idaresini ele geçiren âyânlardan yardım istemesi, âyânlar üzerindeki devlet kontrolünün zayıflamasına ve âyânların idarî, ekonomik ve sosyal açıdan gücünün daha da artmasına sebep oldu³⁹.

Cevdet Paşa, "Tarih-i Cevdet" adlı meşhur eserinde, 1216 (M. 1801) senesi olaylarını anlatırken, âyân ve derebeylerinin yükselişleri hakkında uzun bir açıklama yapmıştır⁴⁰. Konumuz açısından çok büyük bir öneme sahip olması bakımından, sözü edilen bu açıklamayı, aşağıda aynen vermeyi uygun bulmaktayız.

³⁶ M. Çağatay Uluçay, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1955, s. 24-28, 56-80; Ayr. bkz., Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 59-81.

³⁷ Mustafa Cezar, *a.g.e.*, s. 317-325. Ayr. bkz. Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 59-81.

³⁸ Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Âyânlık Düzeni Devri 1730-1839", *Tarih Araştırmaları Dergisi*. Ankara 1975, C.XII, Sayı 23, s. 51; Ayr. bkz. Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 120; Yuzo Nagata, *a.g.e.*, s. 28; Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyânlıkları Ele Geçirışleri ve Büyük Hânedânlıkların Kuruluşu", *Belleten*, Ankara 1978, C. XLII, Sayı 168, s. 674.

³⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, İstanbul 1309, C. 7, s. 146-148; Ayr. bkz. Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 41.

⁴⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 146-148.

“... Şöyle ki mukaddemâ enzâr-ı ahâlîde vüzerânın muhabbeti ziyâde olub, âyân ve derebeyleri bir taraftan baş gösteremezlerdi.

Seksen iki (H.1182/M. 1768) seferinde binbaşı ve zî-kudret nâmıyla orduda tahaşşüd eden âyân ve derebeyleri fi'l-asl nâmını lisana almağa cesaret edemedikleri ricâl-i devlet-i aliye ile ülfet edüb ol-vakt be-hasb el-iktizâ vüzerânın giriftar oldukları tenekküseti ve iktidarsızlık sebebiyle tevâif-i askeriye beyninde şân ve nüfuzları kalmadığını dahi müşahede etmeleriyle nazarlarında muhabbet-i vüzerâ kalmadığından artık vüzerâyı saymaz ve icâbına göre arasına doğrudan doğruya der saadete müracaat eyler ve İstanbul'daki ricâl ve kibar memureyn ve-sâire dahi bu tarik ile taşra işlerine müdahale eder oldular. Refte refte bu müdahale bir mertebeye vardı ki, der saadetteki ketebe-i aklâmdan bir kazada dört bin akçelik bir timara mutasarrıf olan bir efendi olkazanın umûr-ı şer'îye ve örfiyesine müdahale eder oldu. Ve esâfilden bâzıları, bâzı mahall-i aliyye intisâb ile birer mahallin kapu kethüdalığını alub taşralardan celp etdikleri hedâyâ ve atâyâ ile 'azîm-i ricâl devlet-i aliyye takliden İstanbul'da haşmet ve dârât ile kapu kapu gezüb hediye ve atiyesini aldıkları eşhâsın hakkında medâihlik etdiklerinden başka mübaşirlikle taşralara giden uşaklarına birer kürk ya birer bargir verenler dahi bu yolda medh ve senâ' olunur ve bil'akis bu makule etbaâ eğer amâde taksîr edenler hıyanet ve zorbalık ile ithâm kılınur idi.

Binâen-aleyh âyân ve derebeyleri gürûhu İstanbul'da birer el peyda edüb peyder pey bu uğurda verdikleri atâyâ ve hedâyânın bedelini kat kat fukara ve reâyâdan tahsil ve istifa ederlerdi bu cihetle vüzerâ ve mîr-i mîrânın kadr ve itibarı pest ve bu sebeble taşralarda namus-ı hükümet şikest oldu.

Sefer-i mezkûrda levâzım-ı harbiyenin tedârikinde kûsur edilmiş olduğundan ve tevâif-i askeriyenin nizâmatı muhattal ve rabita ve zabita-i askeriye münhall olmuş idüğünden rû-nümâ olan perişanlıklar üzerine medarayı esâfile mecburiyet alıvirüb delil tüfenkçi ve levend takımından meselâ beş bin gurus bahşış i'tasıyla mükafat oluna-gelen bir dürlü yararlık edenlere mîr-i mîrânlık ve bâzılarına defaâten vezâret verilip bu makuleler ise okuyub yazmamış ve terbiye görmemiş devlet ne olduğunu bilmez bir gürûh-ı zulme dimek olduklarından işleri ızrâr-ı ibâd ve tahrib-i bilâd etmekden ibaret idi. Vüzerânın bu sınıfı nezd-i devletde mücerreb ül-ahvâl ademler olmayub kendülerini devlete tavsiye ve takdim edenler mücerred akçe ve boğçalarını alan memureyn idi.

Sefer-i mezkûrdan sonra nazar-ı devletde müsteskal olan hademe-i devletden bâzıları vezâretle der saadetten tard ve teb'îd olunarak vezâret bir nev'î nefî tedib hükmüne konulmağa taşralarda böyle bir sınıf-ı vüzerâ dahi peydâ olduğu bunlar der devletde terbiye olunmuş zâtlar ise de İstanbul'ca müsteskal olduklarından vardıkları yerlerde icrâyı nüfuz edemezlerdi.

Âyân ve derebeyleri bu iki sınıf vüzerâyı hiçe sayub nüfuzca anlara galebe için İstanbul'da mütenefiz olan bâzı zevâta bolca hediyeler göndermeğe ve bu yolda hasmına galebe edemeyenler dahi zorbalığa kıyam ile maişetlerinde birer mikdar sekban beslemeğe başladılar ve çünkü vüzerâ ve mîr-i mîrânın nüfuzları kalmadığından âyân ve derebeyleri refte refte tevâif-i mülûk tavrını tutub yek diğeri üzerine sefer ederek birbirlerinin memleketlerini zabt ve tasarruf eder oldular...”.

Âyânın Aldığı Vazifeler:

Osmanlı Devleti, devam eden harpler ve karşılanamayan harp masrafları zaruretleri içerisinde, para temini için devlet nizamını zorlamaya başladı. Vergi mükelleflerini, resmî devlet memuru olmayan kimselere muhatap etti. Bu uygulamalardan itibaren, devletin idarî gücünün zaafa uğradığı, bu duruma mukabil, devlet namına vergi tahsil ederken zulüm ile fazla vergi toplayan âyân, zaman içinde güç ve nüfuz kazandı. 18. yüzyılın ikinci yarısıyla 19. yüzyılın birinci yarısında âyânlar, tarif ve her türlü izahların haricinde, farklı bir mânâ ve hüviyetle nizamsız ve murakabesiz bir tarzda, kendi hususi yönetimleriyle daha da güçlenerek, bozuk bir yapılanma içinde tesirlerini fazlasıyla artırdılar⁴¹.

Fakat, burada unutulmaması gereken bir nokta, “âyânlık müessesesinin” devletin inisiyatifi ile değil, Anadolu'da en az 150 yıldan beri varlığını sürdüren çeşitli karışıklıklar ve devlet mâliyesindeki buhranlar gibi nedenlerle, bu hususa güç veren imkânlar içinde kendi muhitlerinde ortaya çıkmış olmasıdır⁴².

Bu itibarla, önce Anadolu'da daha sonra da Rumeli'de yaygınlaşan, “âyânlık düzeni devri” ya da “âyân hakimiyeti düzeni” olarak adlandırılabilir olan yeni sistemde; mültezimlik, mutasarrıflık, mütesellimlik, muhassıllık ve voyvodalık gibi mevkileri elde etmeyi başaran âyânın⁴³, devlete karşı bir

41 Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 41; Ayr. bkz., Yuzo Nagata, *a.g.e.*, s. 2.

42 Mustafa Akdağ, *a.g.m.*, s. 53; Ayr. bkz. Yuzo Nagata, *a.g.e.*, s. 2 vd.

43 *Meselâ; Anadolu'nun Saruhan sancağında, en ileri gelen ailelerden birisi olan Kara Osman-oğulları'na mensup kişilerin bir çoğu mültezimlik, mütesellimlik ve voyvodalık yapmışlardır. Bu ailenin büyüklerinden Hacı Mustafa Ağa, 1743 yılında Saruhan mütesellimliğine tayin edildikten sonra, ailenin ikbali parlama, bu zat sayesinde servet ve nüfuzları artmıştır. Ayrıca, Hacı Mustafa Ağa, “bedel-i sancağ-ı Saruhan” mukataasını da iltizama almış, bu mukataayı ölüm tarihi olan 1816 yılına kadar elinde tutmuştur. Yine aynı aileden, Hacı Hüseyin Ağa, Aydın muhassıllığı ile Saruhan mütesellimliğini elde etmiştir.* Bu konuyla ilgili bakınız: M. Çağatay Uluçay, *a.g.e.*, s. 10, 17-20; Ayr. bkz. Mehmet Çetin Börekçi, *Aydın Muhassılı ve Saruhan Mütesellimi Karaosman-zade Hacı Hüseyin Ağa ve Yılanlı Oğulları (Yılanlı Musa ve Oğulları)*, İstanbul 1962-1963 Mezuniyet tezi, s. 2 vd.; Yuzo Nagata, *Tarihte Âyânlar-Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara 1997, s. 59-61.

yükümlülük halinde idarî, askerî ve mali vazifeleri sistemleşmeye başladı⁴⁴.

Âyânın vazifeleri konusunda, bazı yazarların görüşlerinde azda olsa farklılıklar bulunmaktadır. Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya göre: "âyânlar bulunduğu mıntıkanın asayişini sağlama, vergileri tahsil etme, asker tertip ve sevk ile, erzak ve levâzım tedariki işleriyle vazifeliydiler ki, aslında bu işleri kaza kadıları yerine getirmekteydi"⁴⁵.

Avdo Suæeska ise âyânın görevlerini şu şekilde sıralamaktadır: "vergi tahsil etme, asayişin temini, devlet sınırlarından hububat, hayvan gibi metâların kaçırılmasını veya bazı malların sınır içine kaçak olarak sokulmasını önlemek, narh işlerine bakmak, menzilhanelerin tesisine yardım etmek ve postacıları temin etmek, memleketin müdafaası için bütün Müslüman ahâlinin sefere çağrılması ve bunları cepheye sevk ve idare etmek"⁴⁶.

Juchereau de Saint Deny'e göre ise: "âyân kazanın askerî ve idarî işleriyle meşgul olmakta, kadıya ise kazanın sadece adlî işleri kalmaktaydı"⁴⁷.

V.P. Mutaşçieva da Juchereau'nun fikirlerine benimsemekte: "kaza âyânının zaman içinde kadının adlî görevleri dışındaki görevlerini yerine getirdiği fakat, bundan sonra mahallî idarelerde kadı, sancakbeyi, vali gibi devlet temsilcileri ile âyânın söz sahibi olmasının, otorite ikiliğine sebep olduğu" açıklamasını yapmaktadır⁴⁸.

Netice itibariyle, devlet âyândan: eşkıyanın takibi ve yakalanması, devlete karşı gelen asilerin cezalandırılması, sefer zamanlarında asker temin edilmesi, askerin işlerinin tedarik edilmesi, İstanbul'a erzak ve zahire gönderilmesi, baruthaneler için gerekli bir hammadde olan güherçilenin temin edilmesi gibi günün şartlarına göre ihtiyaç duyulan, her türlü metâyı isteyebilmekteydi⁴⁹.

44 Mustafa Akdağ, *a.g.m.*, s. 51 vd.; Ayr. bkz. Mustafa Cezar, *a.g.e.*, s. 336; Yuzo Nagata, *Muhsin-zâde Mehmed Paşa ve Âyânlık Müessesesi*, s. 15.

45 Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyânlarından Tırsinikli İsmail, Yılkı Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, Ankara 1942, s. 5-6; Ayr. bkz. Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 141-146.

46 Yuzo Nagata, *a.g.e.*, s. 9'dan naklen; Avdo Suæeska, *Die Ayanen; Beitrag zur Erforschung der lokalen Gewalt in den Südslawischen Ländern unter den Türkenzeit*, Sarajevo 1965, s. 242.

47 V.P. Mutaşçieva-Çev. Bayram Kodaman "XVIII Yüzyılın Son On Yılda Ayanlık Müessesesi", *TD*, İstanbul 1978, Sayı 31, s. 177'den naklen; Juchereau de St. Deny *Revaluation Constantinople en 1807 et 1808*, Paris 1882, C.1, s. 180.

48 V.P. Mutaşçieva, *a.g.m.*, s. 177.

49 Mustafa Akdağ *a.g.m.*, s. 58-61; Ayr. bkz., Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 141-146.

1773 yılında, Anadolu valisi olan Hacı Ömer Paşanın Ankara sancağına bağlı kazaların yöneticilerine gönderdiği bir buyrultusunda: hakim ve zabıtların, âyânlar ile anlaşıp, birlikte hareket ederek, kapısız eşkıyayı yakalayıp, cezalandırmalarını istemekteydi⁵⁰.

1794'de Ankara kazası nâibi ile Ankara âyânı Nakkaş-zâde Seyyid Ali'ye yazılan bir fermanla: Rusya'nın İslâm hudutlarına düzenlediği saldırılar zikredildikten sonra, Nakkaş-zâde Seyyid Ali'nin başında bulunacağı, 500 seçkin ve işe yarar süvari askeriyle birlikte orduya gelmesi gerektiği bildirilmektedir⁵¹.

Uşak kazası âyânı Nasuh-zâdelere, Gemlik tersanesinde bir gemi yaptırma, görevi verilmiştir. Ayrıca, Banaz kazasına bağlı Susuz köyünde oturan Muharrem oğlu Muslu ile kardeşi Osman'ın servet sahibi olması sebebiyle kendi imkânlarıyla, cenk yapabilecek güçte olan 300 kişiyi silahla donatarak sefere yollaması istenmekteydi⁵².

Âyânın Vergi Toplama

Vazifesi:

Timar teşkilatının bozulması, bitmek tükenmek bilmeyen iç karışıklıklar ve uzun süren savaşlar dolayısıyla, Osmanlı Devlet hazinesinde paraya olan ihtiyaç gittikçe arttı. Devlet, savaş masraflarını karşılayamaz duruma geldi. Sonuç olarak bir takım yeni uygulamalara başvurmak zorunda kaldı. Böylece, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlet, savaş masraflarını karşılamak amacıyla "imdâdiyye" uygulamalarını başlattı⁵³.

Diğer taraftan, merkezî devlet ya da yerel yönetimler tarafından şehir ve kasaba halkı üzerine yükletilen "tekâlifî örfiyye" adı verilen (ki bu vergi, tekâlif-i âdiye ve tekâlif-i şakka olmak üzere iki kısma ayrılır) vergilerin nevî ve adedi doksan yediye kadar çıkmaktadır⁵⁴.

50 Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 130-131.

51 Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 162.

52 Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 160, 167.

53 Yavuz Cezar, "Osmanlı Maliyesinde XVII. Yüzyılın İkinci Yarısındaki "İmdadiyye" Uygulamaları", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl 2, 1984, Sayı 2, s. 69-102.

54 Abdurrahman Vefik, *Tekâlif-i Kavâidi*, İstanbul 1328, C. 1, s. 69; Ayr. bkz., Süleyman Sûdî, *Defter-i Muktesid*, İstanbul 1307, C. 1, s. 22-25; Ömer Lütfi Barkan-Enver Meriçli, *Hüdavendigar Livası Tahrir Defterleri I*, Ankara 1988, s. 97-98.

Doğrudan doğruya devlet hazinesine intikal edenler ile mahallî idarecilere, birtakım askeri ve idarî harcamalarını karşılamak üzere, tahsis edilen vergilerden bazılarının isimleri ise şöyledir: İmdâd-ı seferiyye, imdâd-ı hazariyye, îâne-i cihadiyye, mukabele akçesi, avâruz akçesi, menzil bedeli, konak masrafı, han-hâne ve çayır kirası, nân-bahâ, kumanya bahâ, katık bahâ, kürekçi bedeli, tersâne bedeliyyesi, kalyoncu bedeliyyesi, hediye bahâ, kaftan bahâ, îâne-i hükkâmiye, bedel-i mübâşiriyye, dâire masrafı, selâmetlik vs. dir⁵⁵.

Biz burada tekâlif-i örfiyye'nin muhteviyatına girmeyeceğiz fakat, âyânın vazifeleri arasında yer alan, vergi toplama meselesi açısından, bu vergilerin tarh ve tahsilinin nasıl yapıldığından kısaca bahsedeceğiz.

Bir sancak ya da kazanın yönetici zümresinden olan vali, mütesellim ve voyvodalar ile kadı ve mahallin âyânından tereküp eden heyet tarafından, ilgili mahallin erkek nüfusu veya hânesi üzerine tarh edilecek vergiler tespit edilir ve "rûz-ı hızır" ile "rûz-ı kasım" itibariyle iki taksitte alınmak üzere tevzî' defterlerine (salyâne defterlerine) taksim olunurdu. Daha sonra bu defterler, mahallin şer'îyye mahkemesi siciline kaydedilirdi. Tevzî' defterlerine, şehir veya kasaba halkından alınması kararlaştırılan ne kadar tekâlif var ise hepsi dahil edilir, defterlerde meydana çıkan toplam vergi miktarları da mevcut nüfus üzerine eşit bir biçimde tevzî' olunurdu⁵⁶.

Ayrıca, vergi tevzî' defterinin yeni sene girmeden evvel tertip edilerek, devlet merkezine gönderilmesi gerekir, burada incelenen defterler tasdik edildikten sonra, yazılan bir hatt-ı hümayun ile beraber mahalline iade edilir, ancak bundan sonra, vergiler tarh ve tahsil edilebilirdi⁵⁷.

İşte yukarıda belirtildiği gibi tevzî' defterlerini düzenleyen heyette yer alan âyân, vergilerin toplanmasında meydana çıkabilecek aksaklık veya haksızlıklara karşı bir güç olarak halkı temsil etmekteydi⁵⁸.

Bazı hallerde, devlet ya da mahallî yöneticilerin vergi gelirlerine çok ihtiyacı olduğu zamanlarda istenen miktar, âyândan borç alınarak denkleştirilir fakat daha sonra âyân, bu miktarın iki misli veya daha fazlasını halktan toplardı⁵⁹.

55 Abdurrahman Vefik, *a.g.e.*, C. 1, s. 91-94; Ayr. bkz. Ziya Karamürsel, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara 1989, s. 181-184.

56 Abdurrahman Vefik, *a.g.e.*, C. 1, s. 70-71; Ayr. bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Avâruz", *İA.*, C. 2, s. 17.

57 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 6; Ayr. bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, C. 3, s. 486.

58 Musa Çadırıcı, *a.g.e.*, s. 35.

59 Mustafa Akdağ, *a.g.m.*, s. 59; Ayr. bkz. Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 173.

Âyânların, vergi toplama işini tamamen üzerlerine alması ancak, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren “mütesellim” ve “resmî âyân” olmalarıyla birlikte başlamıştır. Çünkü, bundan evvel devlete ve sancakbeylerine ait vergileri toplamak için merkezden tayin edilen memurlar ya da yerli olmayan mütesellimler, gönderildikleri kazada güçsüz bir vaziyette kalmakta ve gerektiği kadar vergiyi toplamakta müşkülâtlarla karşılaşmaktaydı. Bu sebeple devlet, mahallin âyânından birisini, “mütesellim” olarak atamak suretiyle, vergilerin daha kolay tahsil edilmesini sağladı⁶⁰.

Devlet, âyâna yaptığı hizmetler için herhangi bir ücret ödemezdi, Fakat, âyânın ücretini ödeme yükümlülüğü, kaza halkına verilmişti. “Âyâniye”, “âyânlık ücreti” ya da “âyânlık caizesi” adı verilen bu ücret, yılda iki kere, sancak giderleri hesaplanırken, ayrı bir kalem olarak kayda geçirilirdi⁶¹.

Ayrıca âyân, kaza halkının ödemek zorunda olduğu vergilerin kayıt edildiği tevzî defterlerine, kendi nam ve hesabına ek vergiler ilave ederek, bunları daha sonra hesabına geçirirdi. Aslında, âyânın bu haksız kazançlarını önlemek için merkezî devlet tarafından, bazı tedbirler alınmıştır. Bu defterlerin vilâyet ileri gelenlerinin gözü önünde tevzî olunması, toplanan paraların bir kısmının kaza masrafları için ayrılması, diğer kısmının da merkeze gönderilmesi lazımdır. Ancak bu kurala, çoğunlukla uyulmuyor âyân; kadı, sancakbeyi veya nâib ile anlaşarak, defterlere ilave vergiler ekleyip, halktan haksız yere fazla vergi toplamaya devam etmekteydi⁶².

Karahisar-ı sahip kazasında hem nâib hem de vilâyet âyânından olan Yahya Efendi, taraftarları ve diğer âyân ile vergilerin toplanması hususunda anlaşıp, bu vergilerin köy köy taksimi sırasında kendileri için yekûnen seksen keseden⁶³ fazla akçe toplamışlardı⁶⁴.

1758’de Karaman’da âyânlık iddiasında bulunan Çavuş-zâdeler de bir yılda tekâlif-i kaza nâmıyla sekiz-on defa defter düzenleyip, bu defterlere

60 Özcan Mert, *a.g.m.*, s. 196; Ayr. bkz., Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 149, 244-245.

61 Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 147; Ayr. bkz. Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s. 35.

62 Bekir Sıtkı Baykal, “Âyânlık Müessesesinin Düzeni Hakkında Belgeler”, *Belgeler*, Ankara 1965, C. I, Sayı 2, s. 221; Ayr. bkz., Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 171, 244, 247; a.mlf., “Rumeli’de Âyânlık İle İlgili Bazı Bilgiler”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1981, C. 2, s. 1413-1415.

63 Kесе: büyük miktardaki paralar (akçe ve kuruş gibi) için kullanılan bir hesap birimidir. Kесе-i Mısri ve kесе-i Rumî olarak ikiye ayrılan bu hesap biriminde, bir kесе-i Mısri 60.000 akçeye, bir kесе-i Rumî ise 50.000 akçeye tekabül etmektedir. Bkz., Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, İstanbul 1999, s. 105.

64 Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 119.

kendileri için akçeler eklemişler ve böylece halktan veremeyecekleri kadar fazladan para tahsil etmişlerdir⁶⁵.

Diğer taraftan vilâyet âyânı, vergi ödemek istemeyen ya da toprağını terk eden reâyâ için sınımlanacak bir kapı haline gelmişti. Hatta, başı boş gezen bu kitleler, yerli ailelerin hizmetine girerek, bunların daha çabuk âyân olmalarını sağlamaktaydılar. Zaten, âyânın arkasındaki asıl güç de bunlardı⁶⁶.

Devlet, âyânların suiistimallerine karşılık, onları cezalandırma yoluna giderek, âyânların topladıkları bu kanunsuz paraları geri alıp, hak sahiplerine geri vermek gibi çalışmalara girdiği gibi, mütesellimlik ve âyânlık görevlerini de geri alıp, bunları haksız tasarrufları kadar para ödemeye veya uzak bir yere sürgün etmek yahud kalebendliğe mahkum etmek, hatta suçları ağır olanları da idamla cezalandırmaktaydı. Ayrıca, bu kadar suçlu bulunmayanları da nasihatle ıslah etmek yoluna da gidilmekteydi⁶⁷.

Âyânın Seçimi:

Âyânlık müessesesinin toplum içinde kendi kendine tezahür ettiği, merkezî devletin bu müessese üzerinde herhangi bir kuruluş teşebbüsü olmadığına göre; bu müessesede teşekkül eden bazı kaideler ile ilgili olarak özellikle de “reis-i âyân” ya da “resmî âyân” seçiminde belirli yol ve yöntemlerin bulunmaması tabî bir neticedir.

İşte bu sebeple, Anadolu ve Rumeli’deki herhangi bir şehir veya kasabada “âyân-ı vilâyet” arasından kimin, hangi kıstaslara göre, “reis-i âyân” seçileceği hususu, önemli bir problem teşkil etmektedir.

Bununla beraber, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Osmanlı taşra teşkilatı içinde önemi giderek artmakta olan resmî âyânlık, herhangi bir mahallî muhitteki “vilâyet âyânı” için ulaştırılması gereken bir hedef haline almış, bu hedef için bir türlü bitmek bilmeyen mücadeleler devri de aynı zamanda başlamıştır⁶⁸.

Resmî âyân, halk tarafından mı, yoksa bir mahallin ileri-gelenlerinin meydana getirdiği bir kurul tarafından mı seçilmekteydi? Seçilen resmî âyânın, görev süresi ne kadar sürmektedir ve hakim olduğu sahanın büyüklüğü nedir? gibi soruların cevapları ise tartışmalı bir konudur.

65 Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 183.

66 Mustafa Cezar, *a.g.e.*, s. 323; Ayr. bkz., Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 147.

67 Yuzo Nagata, *a.g.e.*, s. 30, 32; Ayr. bkz., Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 151.

68 Âyân olabilme mücadeleleri ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 209-246; Ayr. bkz. V.P. Mutafçieva, *a.g.m.*, s. 167 vd.; Yuzo Nagata, *a.g.e.*, s. 27-31.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya göre: “âyân, herhangi bir vilâyet ve kazada o mahallin idaresiyle alâkadar olarak halk ile hükümet arasındaki muamelâtta vesâletta bulunarak her iki tarafa ait işleri idare eden ve halk tarafından seçilen bir vazife sahibidir. Âyânlar, o memleketin nüfuzlu aileleri olan ve “eşrâf-ı belde” denilen zümre arasından intihap olunurlardı; âyân intihabına hükümet karışmazdı, yalnız intihap edilen zatın hükümetçe iyi tanınmış olması şarttı; bunlara valiler tarafından âyânlık buyruhdusu verilirdi...”⁶⁹

V.P. Mutağçieva, 18. yüzyılın son çeyreğinden 19. yüzyılın ilk yarısı arasındaki zaman dilimini içeren, Balkan yarımadasının doğu ve merkez bölgelerini kapsayan araştırmasında, bazı arşiv vesikalarına dayanarak verdiği misaller neticesinde: “göreve yükselişin seçim sonucu değil, belli bir kuvvetin herhangi bir zamanda belirli bir kazadaki üstünlüğüyle karara bağlandığı” sonucuna varmaktadır⁷⁰.

Yücel Özkaya ise: “Anadolu ve Rumeli’de çoğu kez âyânlık hususunda halkın rey ve intihabı usulüne pek az riayet edildiğini, yerli ailelerin ekseriya kuvvet yoluyla âyân olmak cihetine gittiklerini, bunun sebebinin de bir kazada birden fazla kişinin âyân olmak istemesi” olduğunu belirtmektedir⁷¹.

Genellikle, âyân seçimine iştirak edenler; kadı, nâib, müftü, müderris, seyyid, imam gibi vazifeliler ile vilâyet âyânına mensup, resmî olmayan kişilerdir. Bu kesim tarafından seçilen, “resmî âyân adayı”nın adı, kadının ilâmı ile valiye bildirilmekte ve onayı istenmektedir. Atama ancak, sancak yöneticisinin adayı, uygun görüp onaylaması ile gerçekleşebilmektedir. Bazı hallerde, valinin kendi istediği birisini, doğrudan doğruya resmî âyân olarak atadığı durumlar da olmaktadır⁷².

Ayrıca, resmî âyân seçimi toplantılarında, taraflar arasında anlaşmazlık zuhur ettiği zamanlarda, halka baş vurulduğu da görülmektedir. Bunun için, kazaya bağlı her yerleşim birimini temsil etmek üzere, iki veya üç kişi seçilirdi. Bu temsilcilerin iştirakiyle meydana gelen ve icabında iki yüz ya da üç yüz kişilik bir grup, kazanın uygun bir meydanında veya bir cami avlusunda toplanır, burada kendilerine genellikle kadı tarafından, konuyla ilgili olarak verilen bir

69 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 5.

70 V.P. Mutağçieva, *a.g.m.*, s. 167-173.

71 Yücel Özkaya, *a.g.m.*, s. 1408 vd; Ayr. bkz. Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 169, 237.

72 Musa Çadrcı, *a.g.e.*, s. 34; Ayr. bkz. Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 272; Yuzo Nagata, *a.g.e.*, s. 6, 29.

izahattan sonra, bu hususu aralarında görüşüp müzakere etmeleri için belli bir süre verilirdi. Bu süre sonunda da, halkın ekseriyetle istediği kişi, âyân olarak seçilmekteydi⁷³.

Eğridir kazası âyânı Hacı İbrahim'in vefatından sonra, kaza kadısının yazdığı ilâmda; Hacı İbrahim'in yerine fukaranın ve devletin işlerini görebilecek kudrette, hak sahibi ve iyi tavırlı birisinin, âyân seçilmesinin gerekli olduğu zikredilmiştir. Bu sebeple, âyân seçimi için, kaza halkı "huzur-u şer" de toplanmış, burada kaza âyânı, halkın isteğine uygun olarak seçilmiştir⁷⁴.

İster halk tarafından, isterse de belirli bir zümre tarafından seçilmiş olsun, sonuçta belirlenen âyân adayının, resmî olarak tayin edilebilmesi için bazı şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Buna göre, kaza halkı veya ileri-gelen zümre tarafından seçildiğinin bir ispatı olarak "mahzar", kaza kadısından "ilâm" ve validen "buyruldu" alınması lâzımdır⁷⁵.

Resmî âyân çoğunlukla, vilâyet âyânı arasından seçilmektedir. Halktan hali-vakti yerinde olmayıp, belirli bir kuvvet ve nüfuza sahip bulunmayan birisinin, "reis-i âyân" olması, devrin şartlarına göre neredeyse imkânsızdır. Çünkü, bir reis-i âyânın hakim olduğu bölgenin veya kazanın yerel yöneticilerine ve merkezî devlete karşı, yerine getirmekle mükellef olduğu bazı yükümlülükleri bulunmaktadır. Âyânın idarî, mali ve askerî sahalardaki bu yükümlülüklerini yerine getirebilmesi için de, kendi muhitinde muteber, sözü geçer; belirli seviyede bir servete sahip ve aynı zamanda, içinde bulunulan şartların icabı olarak silahlı bir güce de sahip olması, zarurî bir hal almıştır⁷⁶.

Resmî âyânların, ne kadar zaman için seçildikleri hususunda, herhangi bir kaide bulunmamaktadır. Kimileri bu mevkide çok az kaldığı halde, kimileri de 20-30 sene gibi uzunca bir süre, bu mevkii işgal etmekteydi. Hatta, kendi bölgelerinde çok kudretli ve nüfuzlu olan bazı âyânların, bir kere resmî âyân olduktan sonra, bu mevkii ölünceye kadar muhafaza ettikleri, öldükten sonra da evlâtlarından birinin, görevi devraldığı sıkça görülmektedir⁷⁷.

73 Yuzo Nagata, *a.g.e.*, s. 5; Ayr. bkz., Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara 1986, s. 169; Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s. 34; Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 272.

74 Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 272.

75 Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 41; Ayr. bkz., Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 271; Özcan Mert, *a.g.m.*, s. 197.

76 Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 153, 246; Ayr. bkz., a.mlf., "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyânlıkları Ele Geçirîşleri ve Büyük Hânedânlıkların Kuruluşu", *Belleten*, Ankara 1978, C. XLII, Sayı 168, s. 714.

77 Yuzo Nagata, *a.g.e.*, s. 5; Ayr. bkz. Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 101, 277.

Aslında, resmî âyân olma süresi, bir âyânın elinde bulundurduğu, güç ve nüfuzuna sıkı sıkıya bağlıydı. Kuvvet ve nüfuzunu kaybeden bir âyân, halefi tarafından ya görevinden uzaklaştırılır ya da öldürülürdü⁷⁸.

Diğer taraftan, resmî âyânın görevi başındayken halka veya devlete karşı bir suiistimali tespit edildiği takdirde, devlet tarafından cezalandırılmak suretiyle, resmî âyânlık vazifesi de elinden alınmaktaydı⁷⁹.

Bir âyânın hakim olduğu bölgenin genişliği, nüfuzu ve sahip olduğu silahlı kuvvetlerinin büyüklüğüne bağlıdır. Tuzcu-oğlu Memiş Ağa elinde bulunan silahlı güçlerle, Rize, Of, Hopa ve Sürmene havalisine hakim olmuştur⁸⁰. Çapan-oğulları, Yozgat, Çorum hatta bir ara, Kayseri, Sivas, Amasya, Tokat, Ankara, Konya ve Niğde'yi de içine alan büyük bir bölgeyi idareleri altına almışlardı. Kara Osman-oğulları, Manisa'da ve en güçlü oldukları dönemlerde de İzmir'e yakın kazalara ve Aydın'a hükmetmişlerdir. Canikli Hacı Ali Paşa Samsun ve çevresinde, Zenneci-zâdeler Kayseri'de, Müderris-zâdeler ise Ankara'da hüküm süren, büyük âyânlardır. Rumeli'de, Rusçuk âyânı Tirsinikli-oğlu Ömer ile kardeşi İsmail, Ahyolu'dan Edirne'ye ve Deliorman'a kadar olan geniş bir sahayı kendilerine bağlamışlardır. Büyük bölgelere hüküm eden âyânın yanı sıra, sadece bir kazaya hakim olan ve bazı müelliflerce "kaza âyânı" olarak tabir edilen âyân da bulunmakta olup, sayıca "kaza âyânı" daha fazla bir yekûn tutmaktadır⁸¹.

Vilâyet âyânı arasından en büyük güç ve nüfuza sahip olan âyân, ehl-i örf ve ehl-i şer' ile anlaşır, sanki halk tarafından seçilmiş gibi hareket edip, resmî âyânlık yapmaya başlamışlardır. Usulsüz yollarla validen "âyânlık buyruhdusu", kadıdan da "mürâsele" alan âyân, bu yolda harcadıkları paraları, maiyetlerinde bulunan zorbaların da yardımıyla halktan fazlasıyla tahsil etmekteydiler. Şöyle ki, resmî âyân olan kişiler; tevzî' defterlerine âyânlık caizesi veya âyânlık adlarıyla kendileri için ek paralar ekledikleri gibi, merkezî devlet ile yerel yönetimlerin halktan istedikleri vergi miktarından daha fazla vergi toplamaktaydılar. Ayrıca, halkın ev ve harmanını basmak, kız kaçırmak, zorla arazi gasb etmek ve satmak, mahkeme basmak, kadı öldürmek gibi türlü zorbalıklara da başvurmaktaydılar⁸². Zaten, resmî âyânlığı cazip hale getiren

78 V.P. Mutağçieva, *a.g.m.*, s. 171; Ayr. bkz., Yuzo Nagata, *a.g.e.*, s. 5-6.

79 Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 101, 173, 277; Ayr. bkz., Yuzo Nagata, *a.g.e.*, s. 6, 30.

80 Münir Aktepe, "Tuzcu Oğulları İsyanı", *Tarih Dergisi*, İstanbul 1953, C. III. Sayı 5-6, s. 23.

81 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 5-7; Ayr. bkz. a.mlf., *a.g.m.*, s. 41-42; V.P. Mutağçieva, *a.g.m.*, s. 173 vd.; Yuzo Nagata, *a.g.e.*, s. 9-10; Özcan Mert, *a.g.m.*, s. 196.

82 Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 41; Ayr. bkz. Enver Ziya Karal, *Selim III' ün Hat-ı Hümayunları- Nizam-ı Cedid-1789-1807*, Ankara 1988, s. 110; Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 101, 169, 172, 209, 244; Yuzo Nagata, *a.g.e.*, s. 29-31.

hatta, vilâyet âyânının resmî âyân olabilmek için giriştikleri amansız mücadelelere sebep olan en büyük etken, servetlerine servet, kudretlerine kudret katabilme imkânlarının cazibesidir.

Devletin, Resmî Âyân

Seçimine Müdahalesi:

Âyân olma mücadeleleri sebebiyle, Anadolu ve Rumeli'de huzursuzluklar daha da artmış, bu vaziyet daha çok reâyâyı etkilemiştir. Elinde bulundurduğu servet ve insan kuvvetiyle iyice şımaran âyân, âyân olabilmek için harcadıkları parayı zor kullanarak, halktan çıkarmaya devam etmişlerdir. Bir yandan merkezî devlete ödenen vergiler, diğer yandan mahallî vergiler ile âyânın kanunsuz yollarla topladıkları paraların yükü altında giderek ezilen reâyâ, borçlanmak zorunda kalıyor, borcunu ödeme imkânına bir türlü erişemeyen reâyânın toprağı, nihayetinde servet ve nüfuz sahibi yerli ailelerin eline geçiyordu. Bu vaziyet, merkezî devleti doğrudan doğruya etkilemekte, iktisadî ve askerî açılardan, büyük kayıplara yol açmaktaydı⁸³.

Böylece merkezî devlet, kendi kayıpları ile taşra halkının uğramış olduğu zararları bertaraf etmek amacıyla, bazı tedbirler almak mecburiyetinde kalmıştır.

1757 yılında, Anadolu'nun sağ koluna yazılan bir adaletnâmede devlet; vali, kadı, nâib, zabıt ve âyânın halkı çeşitli vesilelerle rahatsız etmemesini tembih etmiş ve âyânın "evâmir-i şerîfe ile salyâne ve tekâlîfe" fazla akçe eklemesi halinde cezalandırılıp, fukaranın haklarının geri verileceğini belirtmiştir. Ancak âyânlar, bu fermana riayet etmeyip, eski hal ve hareketlerine devam etmişlerdir⁸⁴.

Gerçek mânâda, devletin âyân seçimi işine ilk müdahalesi, Muhsinzâde Mehmed Paşanın birinci sadâreti zamanına (M.1765-1768/H.1178-1182) tesadüf etmektedir⁸⁵. 1765 yılında Rumeli'ye, 1766 yılında da Anadolu'ya

83 V.P. Mutaşçieva, *a.g.m.*, s. 172; Ayr. bkz. Yücel Özkaya, *a.g.m.* (Ankara 1978), s. 673 vd.; Mustafa Cezar, *a.g.e.*, s. 340 vd; Yuzo Nagata, *a.g.e.*, s. 29-31.

84 Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 250'den naklen, Bursa B. 175/391, s. 141-142.

85 Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 41; Ayr. bkz. Yuzo Nagata, *a.g.e.*, s. 31; Bruce McGowan, "The Age of the Ayans, 1699-1812" *An Economic And Social History Of The Ottoman Empire 1300-1914*, Cambridge University Press New York 1994, s. 670-671.

gönderilen ve hemen hemen birbirinin aynı olan fermanlarda: kaza âyânının menfaatleri icabı bolca para vererek, valilerden âyânlık buyruldu, kadınlardan da mürasele aldıktan sonra, “âyânlık buyrulduğuna şu kadar akçe verdim” diyerek bunun iki katını salyâne defterlerine (tevzî’ defterlerine) yazdıkları ve fukaradan tahsil ettikleri zikredilmektedir. Âyânlık masrafından halkı kurtarmak için bundan böyle, vali ve kadılar tarafından âyânlık buyruldu verilemeyecektir. Halk tarafından âyân olması istenen kişi, kaza yöneticisine bildirilecek, resmî âyân adayının bu makam için uygun bir şahsiyete sahip olup olmadığını belirlenmesi üzerine, adayın şahsiyeti ve hâli sadrazama ilâm edilecek, sadrazam tarafından aday hakkında yapılacak ayrı bir tahkikatın sonucunda, şayet münasip görülürse, mektub veya kaime ile adayın kaza âyânlığına tayîn edildiği, mahallin valisine bildirilecektir. Bu yeni usul ile seçilen bir resmî âyânın, daha öncekiler gibi fukaranın salyânesine kendi nefsi için para ekleyip, bunları tevzî’ ettiği belirlenirse, cezası siyaset edilmek olacaktır hususları, ilgili resmî kayıtlarda tekraren yer almaktadır⁸⁶.

Yeni nizam, Osmanlı-Rus savaşı (1768-1774) sırasında, uygulama bakımından müsait olmayan bir devre rastlaması sebebiyle, 1769 (H. 1182)’da terk edilmek zorunda kalınarak, eski usule göre resmî âyân seçilmesine tekrar geri dönmüştür. Çünkü, vefat veya başka sebeplerle boşalan bir resmî âyânın yerine, yeni birisinin tayîn edilmesi için uzun bir zaman gerekmekte, geçen zaman içinde, devlet işleri ile devam eden savaşlar için gerekli olan bazı ihtiyaçların temininde, gecikmeler meydana gelir endişesiyle, bu tarihlerdeki âyân tayini daima hızlandırılmıştır⁸⁷.

Devletin resmî âyân seçimine ikinci müdahalesi, 1779 (H. 1193) yılında gerçekleşmiştir. Aslında bu müdahale, 1765 yılı ile aynı hükümleri kapsamakta olup, valilerin ve kadıların resmî âyânı tayin edemeyecekleri, halkın

⁸⁶ Bekir Sıtkı Baykal, *a.g.m.*, s. 221-221; Ayr. bkz. Yuzo Nagata, *a.g.e.*, s. 31-32; Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 276-278.

⁸⁷ Bu husus için bakınız; Bekir Sıtkı Baykal, *a.g.m.*, s. 223-224: “... kazalara nasb olunan âyândan biri fevt veyahut ihrâc ve yerine âhiri nasb olunmak ıktizâ eyledikde verilen nizam mucibince keyfiyyet sadrı a'zam tarafına i'lâm ve cevabı vilâyete tahrir ve âyân nasb oluncaya dek zaman murûru hasebiyle umûr-i ibâdın ta'tiline ve ale'l-husûs akdem ve ehenn-i mahamından olan deve ve katir ve bârgir mübayaaları ve mekkâri hususlarının ve sair hidemât-i mühimme-i seferiyyenin te'hirine bâis ve bâdî olduğu zâhir ve bedidâr olduğuna binâen fî-mâ-baad âyân nasbı maddestiyyün Der-i âliyyeme i'lâm ve cevabı vürûduna intizâr olunmayub kavâid-i kadime üzere bir kazanın âyânı fevt oldukda veyahut zulmu cevri sebebiyle tebdil ıktiza eyledikde ol belde ve kaza ahali ale'l-umûm her kimi âyânlığa taleb ve ihtiyâr ederler ise bu vechile ahalinin matlûb ve muhtârları ve mu'temed ve mu'tedil ve mücerrebu'l-etvâr olan reâyâ-perver kimesne ma'rifet-i şer' ve cümle ittifakiyle âyân nasb...” olunacaktır; Ayr. bkz., Yuzo Nagata, *a.g.e.*, s. 36-38, 74; Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s. 276; Özcan Mert, *a.g.m.*, s. 197.

tercih ettiği kişinin, “sadrızamın kaimesi” ile bu göreve getirileceği belirtilmektedir⁸⁸. Fakat, bir müddet sonra, bu karara da uyulmamış, tekrar eskisi gibi valiler tarafından, âyânlık buyruldu ve verilmeğe başlanmıştır⁸⁹. 1784 senesinde, âyân tayinin vali buyruldu ve kadı muraselesi ile olmayıp, kaza halkının tasdik ettiği bir kişinin sadrazama bildirilmesi ile sadrazamdan alınan izin mektubuyla seçilmesi usulünün geçerli olduğu, tekrar kabul edilmiştir⁹⁰.

Ancak alınan bütün bu tedbirlere rağmen, âyânlık mücadelesinin sebep olduğu huzursuzluk ve kargaşa ortamına bir son verilemedi. Hükümet 1786 (H. 1200)’de Rumeli ve Anadolu’ya gönderdiği hükümlerle, şehir ve kasabalarda âyânlığın kaldırılıp, yerine “şehir kethüdalığının” ihdas edildiğini açıkladı. Şehir ve kasabalarda bundan önce âyânların yaptıkları işler, halkın kendi arasından seçtiği, “şehir kethüdası” tarafından yerine getirilecekti⁹¹.

Şehir kethüdalarının, mahallî muhitin zengin ve nüfuzlu “âyândan ailelerine” mensup olmamaları, onların devlet ve halkın işlerini yürütmesinde yetersiz kalmasına sebebiyet vermiştir. Böylece, şehir kethüdalığı usulünde muvaffak olamayan devlet, 1790 yılında resmî olarak yeniden “âyânlık” sistemine dönmek mecburiyetinde kalmıştır. III. Selim’in saltanatı devrine (1789-1807) tesadüf eden, bu değişiklikte: resmî âyânlar eskiden olduğu gibi halk tarafından seçilecekler ve “hüccet-i şer’iyye” ile göreve tayin edileceklerdir. Âyânın seçimi ve tayini işine sadrazam, vali ve diğer yöneticiler; ferman, mektub, buyruldu vermek suretiyle karışmayacaklar, kadı ve nâibler verdikleri hüccet karşılığında, herhangi bir bedel talep etmeyeceklerdir⁹².

Resmî âyân seçiminin, doğrudan doğruya halk tarafından yapılması demek, resmî âyân olarak seçilen kişilerin, halktan zorla “âyânlık parası” istememesi demektir. Böylece, halk büyük bir külfetten kurtulmuş olacaktır. Devlet ise yerel muhitten, daha rahat askerî ve mali gereksinimlerini karşılayabilecektir. Çünkü, halkın reyiyle iş başına getirilen âyân, devletin kendisinden istediği yükümlülükleri, daha rahat yerine getirebilecektir⁹³.

88 Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 41; Ayr. bkz. Bekir Sıtkı Baykal, *a.g.m.*, s. 224-225; Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 279; Bruce McGowan, *a.g.m.*, s. 715.

89 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 5; Ayr. bkz., Rifat Özdemir, *a.g.e.*, s. 169-170.

90 Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s. 279-283; Ayr. bkz. Özcan Mert, *a.g.m.*, s. 197.

91 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 5; Ayr. bkz. Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 284; Ayr. bkz., Rifat Özdemir, *a.g.e.*, s. 170; Özcan Mert, *a.g.m.*, s. 197.

92 Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 41; Ayr. bkz., Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 115; Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s. 33-34; Özcan Mert, *a.g.m.*, s. 197.

93 Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s. 34.

Âyânların Müsterek Siyaset Takip

Etmeleri ve Devlete Karşı Tavırları:

III. Selim tarafından 1793'te başlatılan "nizâm-ı cedid" hareketleri ile Osmanlı Devleti'nde; askerî, siyasî, idarî, ilmî, iktisadî ve mali sahalarda ıslahat girişimlerinde bulunulmuştur. Bu ıslahat teşebbüsleri, ilk olarak askerî sahada başlamıştır⁹⁴.

Diğer taraftan, nizâm-ı cedid hareketleriyle hemen hemen aynı döneme rastlayan, özellikle de Rumeli'yi kasıp kavuran, "Kırcalı" veya "Dağlı eşkiyası" adı da verilen, bir isyan hareketi de başlamış bulunmaktadır⁹⁵.

Rumeli'deki âyân ve derebeyleri, maiyetlerinde bulunan sekbanlar ile bu isyan hareketine öncülük etmişlerdir. 1796 yılında, devletin yapmış olduğu tespitlere göre; dağlı eşkiyasını kendi çıkarları için bir alet gibi kullanan belli başlı âyânlar şunlardır: Gümülcüne âyânı Mestan Ağa, Dimetoka âyânı Veysi oğlu Halil usta, Fere âyânı Ahmet Haseki, Hasköy'de Emin Ağa, Çirmen'de âyân Osman usta, yine Çirmen'de Devecioğlu, Sultanyeri âyânı Tokatçıklı Süleyman, Edirne âyânı Eyüp Ağa ve Siroz âyânı İsmail Bey'dir⁹⁶.

Nizâm-ı cedid ordusunun Edirne'de de kurulmasını isteyen, III. Selim, nizâm-ı cedid askerlerini Edirne'ye, Karaman valisi Kadı Abdurrahman Paşa idaresinde sevk etmek istemiş, bunu haber alan Edirne âyânı Dağdeviren oğlu Mehmed Ağa, kendi düzeninin tehlikeye düşeceği korkusuyla, halkı nizâm-ı cedid ordusuna karşı, ayaklanmaya teşvik etmiştir⁹⁷.

Bu arada, Rumeli âyânlarının hemen hemen hepsi, aynı düşünceyle nizâm-ı cedid'in Rumeli'de kurulmasına karşı çıkmışlardır. Ruscuk âyânı Tirsinikli oğlu İsmail Ağa ile Silistre âyânı Yılık oğlu Süleyman Ağa bile aralarındaki sınır anlaşmazlığını bir tarafa bırakarak, devlete karşı isyan hareketinde bulunan Tepedelenli Ali Paşa ile anlaşıp, Dağdeviren-oğlu Mehmed Ağa'yı destekleyeceklerini bildirmişlerdir. 1806'da Rumeli'de, nizâm-ı cedid

⁹⁴ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 29 vd.; Ayr. bkz. A. Cevat Eren, "Selim III", *İA.*, C. 10, s. 447.

⁹⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 7, s. 147; Ayr. bkz. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyancıları (1791-1808)*, Ankara 1983, s. 7 vd.

⁹⁶ Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Humayunları*, Ankara 1999, s. 115-117; Ayr. bkz. Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 30 vd.

⁹⁷ Uzunçarşılı'ya göre: *Edirne vakası idare eden kişi Tirsinikli oğlu İsmail Ağa'dır; Cemal Gökçe ise İsmail Ağa'nın hadise sırasında Edirne'de bulunmadığını ancak, Dağdeviren oğlu Mehmed Ağa'yı desteklediğini zikretmektedir.* Bu konu için bakınız: Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 25-26; Ayr. bkz. Cemal Gökçe "Edirne Âyânı Dağdeviren-oğlu Mehmed Ağa" *Tarih Dergisi*, İstanbul 1968, C. XVII, Sayı 22, s. 99 vd.

aleyhtarı olan ve İkinci Edirne vakası olarak isimlendirilen bu hadisenin sonunda, III. Selim, her iki tarafın da çok zarar göreceğini düşünerek, bu harekâttan vazgeçmiştir⁹⁸. Bu geri adım atış, nizâm-ı cedid aleyhtarlarının daha da güç kazanmasına sebep olmuş, 1807 yılında III. Selim'in tahttan indirilmesiyle beraber, bu ıslahat teşebbüsleri de son bulmuştur⁹⁹. Nizâm-ı cedid taraftarlarının bir kısmı öldürülmüş, çeşitli vesilelerle hayatta kalmayı başaran diğer bir kısmı ise Rusçuk'da bulunan Alemdar Mustafa Paşanın yanına sığınmışlardır. Burada, III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak ve nizâm-ı cedid hareketlerini yeniden başlatmak için, Alemdar Mustafa Paşanın başkanlığında olmak üzere, Mustafa Refik, Mehmed Sait Galip, Abdullah Ramiz, Mehmed Tahsin ve Mehmed Emin Behiç Efendi'den teşekkür eden ve "Rumeli yârânları" adı verilen, gizli bir teşkilat kurulmuştur. Bu teşkilatın teşebbüsleri, belirli bir seviyeye gelince, Alemdar Mustafa Paşa kuvvetleriyle beraber, İstanbul'a hareket etmiş, saraya yaptığı baskında, III. Selim'i sağ olarak kurtarmaya muvaffak olamayarak, devrik padişahı feci bir şekilde öldürülmüş olarak bulmuştur. Bu hadisenin sonunda, IV. Mustafa tahttan indirilip, onun yerine II. Mahmud tahta çıkarılmış, Alemdar Mustafa Paşa da sadaret makamına getirilmiştir¹⁰⁰.

Alemdar Mustafa Paşaya göre; Osmanlı Devleti içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan ancak, merkezî devlet ile taşra yönetimlerinin işbirliği etmeleriyle kurtulacaktır. Böylece, merkezî devlet güç kazanacak, III. Selim devrinde kurulan ve daha sonra dağılan nizâm-ı cedid ordusu da yeniden ihya edilebilecektir¹⁰¹.

İşte bu amaçla, Anadolu ve Rumeli'deki valiler, en nüfuzlu ve nâm salmış âyânlar ile mahallî hanedanlar, der saadet'te yapılacak olan bir "meşveret-i âmme"ye davet edilmişlerdir. Ayrıca, III. Selim'in ıslahat hareketlerinin en güçlü taraftarlarından birisi olan, Kadı Abdurrahman Paşaya, daha evvel emrinde olup da nizâm-ı cedid'in ilgasından sonra dağılan askerlerden olan, tüfenkçi birliklerinden beş ilâ altı bin kişiyi toplayarak, İstanbul'a gelmesi emr edilmiştir. İstanbul'da yapılan toplantıya katılan, bazı

98 Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 8, s. 148-153; Ayr. bkz., Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 62-64; Cemal Gökçe, *a.g.m.*, s. 102; A. Cevat Eren, *a.g.m.*, s. 453.

99 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 63; Ayr. bkz., Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 189-190; A. Cevat Eren, *a.g.m.*, s. 455-456.

100 Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 8, s. 155-175; Ayr. bkz., Enver Ziya Kara, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1983, s. 82-89; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 82-138; A. Cevat Eren, *a.g.m.*, s. 456 vd.

101 Halil İnalçık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayını", *Belleten*, Ankara 1964, C. XXVIII, Sayı 112, s. 604; Ayr. bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 140; Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *a.g.e.*, s. 26 vd.

âyân ve hanedanların isimleri ise şöyledir: Saruhan mutasarrıfı Kara Osman-oğlu Ömer Ağa, Bozok mutasarrıfı Cebbar-zâde Süleyman Bey (ki bunlar kendi bölgelerinin en büyük hanedanlarıdır), Siroz âyânı İsmail bey, Çirmen mutasarrıfı Mustafa bey, Bilecik âyânı Kalyoncu Mustafa, Şile âyânı Ahmed Ağa ve diğer âyânlar. Diğer taraftan, Tepedelenli Ali Paşa ile Bulgaristan âyânı bu davete icabet etmemişlerdir¹⁰².

İstanbul'a gelen âyân ve hanedanlar; Kağıthane kasrında, II. Mahmud tarafından kabul edildikten sonra, Alemdar Mustafa Paşanın başkanlığında toplandılar. Taraflar arasında yapılan müzâkerelerin sonunda, Ekim 1808'de "Sened-i ittifak" adı verilen ve Osmanlı Devleti'nin siyasi ve amme hukuku tarihinde çok önemli bir yere sahip olan, meşhur ve mühim vesika imza edilmiştir¹⁰³. Yedi madde ve bir zeyilden ibaret olan ittifak senedinin özeti ise aşağıdaki gibidir:

1-Âyân ve hanedanlar, padişahın otoritesine karşı sadakat ve bağlılıklarını belirtmekte ve padişahın emirlerinin korunması hususunu, kendileri; evlât ve hanedanları adına taahhüt ediyorlardı. Padişahın otoritesine karşı bir hareket vuku bulacak olursa, bunu hep birlikte bertaraf edeceklerdir.

2- Devletin varlığını sürdürebilmesi ancak, asker ile mümkündür. Bunu temin için de âyân ve hanedanlar tarafından toplanacak olan askerler, devlet askeri olarak yazılacaktır.

3- Devlet hazinesine ait gelirlerin toplanıp, korunmasına âyân ve hanedanlar yardımcı olacaklar, buna karşı hareket edenler, ittifak ile terbiye edilecektir.

4- Padişahın mutlak vekili olan sadrazamın verdiği emir ve yasaklar, aynen padişahın emir ve yasakları gibi telakki edilip, bunlar tatbik edilecektir. Sâdâret makamından kanun ve taahhütlere aykırı bir uygulama çıkacak olursa, bunu men için hep beraber çalışacaklardır.

5- Âyân ve devlet ricâli birbirlerine kefil olacaklardır. Bu kefillik, kendilerinden sonra, evlatları arasında da devam edecektir. Âyân ve hanedanların biri haksız yere bir muamelede bulunacak olursa, bu problem

102 Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 9, s. 2-4; Ayr. bkz., Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 138-144; Halil İnalcık, *a.g.m.*, s. 630 vd.

103 Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 9, s. 5-8, 278-282; Ayr. bkz., Halil İnalcık, *a.g.m.*, s. 604-606; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 140-144; Recai G. Okandan, "Amme Hukukumuzda Tanzimat Devri", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 100 vd.; İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 1987, s. 29; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 1988, s. 75-77

ittifakla çözümlenecektir. Âyânlar, birbirlerinin sınırlarına tecavüz etmeyip, halka karşı adaletili davranacaklar, buna uymayanlar hakkında tahkikat yapılacak ve cezası sâdâret tarafından belirlenecektir.

6-İstanbul'da, ocaklar veya diğçerleri tarafından bir isyan hareketi zuhur ederse, bunu bastırmak için tüm âyân ve hanedanlar, izne tâbi olmaksızın devlet merkezine geleceklerdir. İsyân eden ocak ise bu ocağı kaldıracaklar, isyana teşebbüs eden bir zümre ise o zümreyi cezalandıracaklardır.

7-Âyân ve hanedanlar, kendi bölgeleri dahilindeki asayişin temin edilmesine ve vergilerin mütedil bir seviyede toplanmasına nezaret edecekler, halktan haksız yere toplanan vergiler, vükelâ ve âyânlar arasında müzakere edildikten sonra, kaldırılabilir ve bu karara uyulması sağlanacaktır.

Söz konusu yedi maddeden sonra yazılan zeyilde, bu vesikanın yeni göreve gelecek olan sadrazam ve şeyhülislam tarafında da imza edilmesinin gerektiğı belirtilmektedir.

Sened-i ittifak vesikasına imza atanlar, en yüksek kademedeki devlet memurları, ulemâ ve askerî zümre temsilcileri ile hanedanlardan Cebbar-zâde Süleyman, Sirozlu İsmail, Kara Osman-zâde Hacı Ömer, Çirmen mutasarrıfı Mustafa'dır¹⁰⁴.

Bu vesika ile merkezî devlet; askerî, mali ve idarî umurun yürütülmesinde, âyânın yardımını teminat altına almış olmakla beraber, âyânın taşradaki durumunu hukuken de tanımış bulunuyordu. Böylece, Osmanlı Devleti tarihinde "ilk amme hukuku kaidesi" olarak adlandırılan bu belge ile birlikte padişahın mutlak otoritesine de belli bir sınırlama getirilmiş, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren varlığını sürdüren, feodal adem-i merkezîyetçilik de, devlet tarafından resmen tanınmış oldu¹⁰⁵.

Ancak, sened-i ittifakı imzalayan âyân ve hanedanların sayısının çok az olması, bu belgeye Osmanlı Devleti'nde mevcut bulunan âyân ve hanedanların, ne kadar rağbet ettiğini göstermesi bakımından dikkate şayandır.

Âyân ve hanedanların, sened-i ittifakı imza ettikten sonra, İstanbul'dan ayrılmağa başlamalarıyla, Alemdar Mustafa Paşayı ölüme kadar götürçen süreç de başlamış oldu. Mustafa Paşa, nizam-ı cedid ordusunun bir devamı niteliğinde

¹⁰⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. IX, s. 282-283; Ayr. bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 143-144; Halil İnalçık, *a.g.m.* (Ankara 1964), s. 600; Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 293 vd.

¹⁰⁵ Halil İnalçık, *a.g.m.*, s. 630; Ayr. bkz.; Recai G. Okandan, *a.g.m.*, s. 101; İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi*, Ankara 1979, s. 261; Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 381, 441.

kurulmuş olan sekban-ı cedid ordusunu istemeyen yeniçerilerin, paşanın giriştiği düzenlemelerden hoşnut olmayan diğer kesimin teşvik ve kışkırtmalarıyla çıkarılan, bir ayaklanmanın neticesinde (Kasım 1808) hayatını kaybetmiştir¹⁰⁶.

Alemdar Mustafa Paşanın ölümüyle beraber, merkezî devlette âyân hakimiyeti son bulmuş, sened-i ittifak da kendiliğinden hükümsüz hale düşmüştür¹⁰⁷.

Diğer taraftan, Osmanlı Devleti'ndeki reform hareketleri son bulmamıştır. II. Mahmud yeniçeri ocağını kaldırdıktan sonra, merkezileşme siyasetine ağırlık vermiş ve âyânın hakimiyetini de yavaş yavaş kaldırmaya yönelmiştir. Fakat, yeniçeri ocağının yerini almak üzere kurulan "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" ordusu, beklenen sonucu vermeyince, yeni hal çareleri aranmıştır. Bu amaçla kurulan ve "Redif Askeri Teşkilatı" adı verilen orduda, görev alacak subaylar, Osmanlı İmparatorluğu kazalarının ileri gelen zümresinden yani âyânı arasından, valiler aracılığıyla seçilecektir. Yalnız subay olarak seçilen âyânın hem subaylık hem de idari işleri yapabilecek güçte olanları hariç, diğerleri idari işlerle uğraşmayıp, sadece askerlik görevlerini ifa edeceklerdir¹⁰⁸.

Böylece II. Mahmud, redif askeri teşkilatının teşkil edilmesinde, âyân ve kişizâdelerden yararlanmıştır. Buna rağmen, merkezî yönetimi güçlendirmek amacıyla, âyânın nüfuzlarını kırma siyasetini devam ettirmiştir. Devlete karşı itaatkar olan âyânların ölümleri halinde, yerine varislerinden birini âyân yapmak yerine, merkezden memurlar tayin edilmiştir. Devlete asi olan âyânlar ise hal edilip, mal ve mülkleri müsadere edilmiştir. Ayrıca, bazı bölgelerde âyânların vazifelerini görmek üzere, "sandık eminliği" ile "mahalle muhtarlıkları" teşkil edilmiştir. Tanzimat döneminde ise kazalardaki âyânların hakimiyetine son vermek için çalışmalar hızlandırılmış, "resmî âyânlık" müessesesine de son verilmiştir. Fakat, bundan sonra da ileri gelen zümre olarak âyânlar, varlıklarını resmî olmasa da devam ettirmişler, daha sonraki yıllarda ihdas edilen vilâyet ve kaza idare meclislerine aza olarak katılmışlardır¹⁰⁹.

¹⁰⁶ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 154-158; Ayr. bkz., Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 75-77.

¹⁰⁷ Halil İnalcık, *a.g.m.*, s. 609; Ayr. bkz., İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 261.

¹⁰⁸ Musa Çadırcı, "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1975, C. VIII-XII, Sayı 14-23, s. 63-72.

¹⁰⁹ Musa Çadırcı, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *Belleten*, Ankara 1970, C. XXXIV, Sayı 135, s. 410 vd.; Ayr. bkz., Özcan Mert, *a.g.m.*, s. 197-198.

Ayrıca misal olarak:

**Musâdere Hukuku Uygulamasına Tâbi Tutulan Akça-kızanlık
Âyânı,**

Zâim El-hac Mustafa Ağanın Muhallefatı ve Serveti

Osmanlı Devleti'nde

Musâdere Geleneği:

Musâdere, Osmanlı Devlet idaresinde, yüksek seviyelerde yönetimde yer almış olan devlet erkânından, şahsi menfaati için suiistimal yoluyla servet sahibi olanların, sağlıklarında veya vefatlarından sonra, hukuken bütün servetlerine el konularak, hazineye mal edilmesidir¹¹⁰.

Musâdereye tâbi tutulanlar genellikle, devlet memuru olmakla beraber, devlet tarafından vazife verilenlerden olup da sıkça musâdereye uğrayan mültezim, âyân, muhassıl gibi kimseler de olmaktadır.

Sonraları serbest meslek sahibi olup, kendi öz işinden zengin olanların da çok sayıda olmak üzere musâdereye maruz kaldıkları, o devrin kaynaklarında yer almaktadır¹¹¹.

Musâdere uygulaması, Osmanlı Devleti'nden evvel, diğer devletlerde de tatbik edildi. Abbasi Devleti'nin son devirlerinde, devletin imkanları içerisinde, devletin zararına servet sahibi olan yüksek dereceli memurların, mal ve paraları beyt-ül mal için musâdere edilmekteydi. Çeşitli misaller olmakla beraber, Gazneli hükümdarı Sultan Mesud, hazinedârı olan Yımal-Tigin'i zimmetine geçirdiği paralardan dolayı cezalandırarak, servetini musâdere ettirdi¹¹².

Osmanlı Devleti zamanında, devletin gelir kaynakları üzerinden, devlet zararına servet sahibi olanlarla, devlete karşı ayaklanıp asi olanların, mal ve servetleri hukukî hükümler dahilinde, musâdere edilmekteydi¹¹³.

¹¹⁰ R. Levy, "Musâdere", *İA.*, C. 8, s. 669; Ayr. bkz., Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, C.2, s. 624 vd.

¹¹¹ Hafız Ahmed Lütfi Efendi, *Tarih-i Lütfi*, İstanbul 1290, C. 1, s. 144; Ayr., bkz., Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, C. 2, s. 102 ve C. 4, s. 99 vd.

¹¹² R. Levy, *a.g.m.*, s. 669.

¹¹³ Ord. Prof. M. Cavid Baysun (bundan sonra: Baysun), "Musâdere", *İA.*, C. 8, s. 669.

Esad Efendi, "Üss-i Zafer" isimli eserinde, kaynak kabul ettiği Şeyhülislâm Feyzullah Efendi¹¹⁴ ile Sunullah Efendi ve Mehmed Efendi gibi hukuk alimlerinin kanaatleri ve takdirleri olarak, devlet hazinesine ait olması icap eden, mal ve paralardan bir kısmı çeşitli yollardan gasp edilmişse, böyle bir servetin musâdere edilerek, "vazife-i asker ve mühimmat-ı sefer için sarf etmeleri" yetkililerce de uygun bulunmaktadır¹¹⁵.

Geçen zaman içerisinde, haksız musâdere vuku bulmuş olmalı ki, tarih yazarı Lütfi Efendi, vefat edenin terekesi o kimsenin meşru malı ise yetkililerin müdahale hakkı olmadığını fakat, memur olduğu halde, devlet mal ve parasını gasp etmiş ise böyle bir servetin musâdere edilmesinin münasip olacağını yazmaktadır¹¹⁶.

İslâm hukukçuları, çeşitli zamanlarda verdikleri beyanlarında, devlet malını zimmetlerine geçirenlerin, servetlerinin musâdere edilerek, hazineye intikal ettirilmesi hususuna, açıklık getirmişlerdir. Ayrıca, devletin harp masrafları zarureti içinde bulunduğu zamanlarda ise kazanılması şüpheli servetlerin musâdere edilmesini de mümkün hale getiren, hukukî hükümler vermişlerdir.

Osmanlı devrinde yapılan, ilk musâderelerde adı geçen hükümdar, Osmanlı şehzadelerinden Musa Çelebi'dir¹¹⁷. Köylü nüfusuna dayanarak, hükümdarlığını devam ettirip, idareye hakim olmak düşüncesinde olan Musa Çelebi, Osmanlı aristokrasisini temsil eden, mahalli beylerle, paşaların sahip oldukları servetlerini, bir sebebe istinaden musâdere ettirip, bunları siyasî nüfuslarına güç veren servetlerinden ayırarak bir nevî tasfiye etmiş olmaktadır¹¹⁸.

Osmanlı Devleti tarihinde, musâderelerin erken yapılmaya başladığını görmekteyiz. Yapılan musâdereler umumiyetle, devlet maliyesi aleyhine teşekkül eden servetlerin, "istirdâd" yoluyla tekrar hazineye intikal ettirilip, müsebbibinin cezalandırılmasıyla neticelenmekteydi.

114 Orhan F. Köprülü, "Feyzullah Efendi", *İA.*, C. 4, s. 359 vd.

115 Sahafılar Şeyhi Esad Efendi, *Üss-i Zafer*, İstanbul 1241, s. 126 vd.; Ayr. bkz., Baysun, *a.g.m.*, s. 669.

116 Hafız Ahmed Lütfi Efendi, *a.g.e.*, C. 1, s. 144.

117 Şehzade Musa Çelebi, I. Bayezid'in küçük oğludur, Ankara (1402) mağlubiyetinden sonra, Timur tarafından kendisine, Bursa ve civarının hakimiyeti verilmiştir. Kardeşi Mehmed Çelebi'ye mağlup olarak, 1413 de vefat etmiştir. Bkz. Prof. Dr. M. C. Şehâbeddin Tekindağ, "Musa Çelebi", *İA.*, C. 8, s. 661 vd.

118 Baysun, *a.g.m.*, s. 670; Ayr. bkz., İsmail Hami Danişmend (bundan sonra: Danişmend), *Osmanlı Tarih Kronolojisi*, C. 1, s. 162.

Ancak, bir kısım musâderelerde servet sahibinin şahsiyeti hakkında verilen bilgilerden, bunların devlete karşı siyasi hadiselerle iştirak ettikleri anlaşılmaktadır. Musa Çelebi'nin yaptığı ilk musâderelerle, sonradan yapılan musâderelerdeki, ilgili kimselerin benzer siyasi yönleri birbirini takip eder niteliktedir.

Müverrih Mehmed Neşri, "Kitab-ı Cihan-nümâ" adlı eserinde, yaptığı musâdereler dolayısıyla, Musa Çelebi'den bahsederken, "Rumeli beylerinden be-nâm be-nâm maldâr beyleri tutup, helâk edip, malını almağa başladı. Hatta, divânda otururken maldâr beylerden ve paşalardan kimesne görse, şol arada filori kokar deyip, öldürüp malın alırdı. Şol sebepten ötürü ki, karındaşım Süleyman'a ne vechile sadakat ettiniz ki, bana ne vechile sadakat idesiz derdi"¹¹⁹.

Devlet adamları üzerinde yapılan musâderelerin, en mühimlerinden birisi de, Fatih Sultan Mehmed'in, vezir-i azam Çandarlı Halil Paşanın bütün servetini musâdere ettirerek, kendisini de siyaseten idam ettirme vakasıdır. Çandarlı ailesi, Osmanlı beyliğinin kuruluşundan itibaren, tarih sahnesinde yerini muhafaza etmiş, aralıksız en az yüz elli yıl Osmanlı Devleti'nin hayatında yeri olan, bir ulemâ ve ümerâ ailesi olarak, vezir-i azamlık dahil, bir çok mevkilerde hizmet etmiş, bir Türk ailesidir¹²⁰.

Fatih Sultan Mehmed'in, Çandarlı Halil Paşayı azliyle, mal ve mülkünü musâdere ettirip, sonra da idam ettirmesine sebep olarak, tarihî kaynaklar: Halil Paşanın İstanbul'un fethine mani olmak yolundaki teşebbüslerini yazmaktadırlar. Ayrıca, II. Murad'ın, Halil Paşa tarafından, İstanbul'un fethinden evvel, II. Mehmed'in yerine tekrar hükümdarlığa davet edilmesi hadisesini, Fatih'in unutmadığı bilinen bir husus olarak, bu vakâyı hazırladı denilmektedir¹²¹.

Diğer bir kısım yazarların düşüncelerine göre: Çandarlı Halil Paşanın tamamen tasfiye edilmesine sebep olarak, İstanbul'un fethiyle beraber çok güçlenen Fatih'in, Osmanlı Devleti'nin teşkilat ve yönetimini tamamen değiştirmek yolundaki teşebbüslerinde, Çandarlı'yı engel kabul etmesidir. Nitekim, İmparatorluk halindeki bir devlet düşüncesi içinde, beyliklerin

119 Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-nümâ*, (yayımlayanlar: Faik Reşid Unat - Dr. Mehmed A. Köymen), Ankara 1957, C. 2, s. 489; Ayr. bkz., Danişmend, *a.g.e.*, C. 1, s. 162, 163, 165; Baysun, *a.g.m.*, s. 670.

120 Uzunçarşılı, "Çandarlı", *İA.*, C.3, s. 351; a. mlf., *Çandarlı Vezir Ailesi*, Ankara 1974, s. 3-15, 29-78.

121 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 67 vd. ; Danişmend, *a.g.e.*, C. 1, s. 265.

bünyesindeki hakim zümrelerin artık yeri olmayacağından, bu kesin tasfiye hareketinden, bu kadar hizmetlerden sonra, Çandarlı ailesi de Halil Paşanın şahsında nasibini almış, bulunmaktadır¹²².

Fatih'in, Çandarlı'nın servetini musâdere, kendini idam ettirme sebepleri, Musa Çelebi'nin uygulamalarının, yapılaş düşünçesine uymaktadır. Daha sonra yapılan bir çok musâdereler de aynı hususiyetleri taşımaktadır. Anlaşıldığına göre, Osmanlı Devleti'nde vuku bulan musâdereler, tek sebebe dayanmayıp, suiistimaller yanında devlet düzen ve politikasına aykırı siyaset takip etmek ve ayrıca, devlet otoritesini rahatsız edici derecede nüfuz sahibi olmak da vazgeçilmez sebepler arasında yer almaktadır.

Osmanlı Devleti'nin son asırlarında, merkezî idare güç kaybederken, sancak ve vilâyetlere daha iyi olur düşünçesiyle ayrı unvan ve statüler içinde tayin edilen; mültezim, âyân, şehir kethüdası ve muhassıl gibi vazifelilerin suiistimalleri devam etmekteydi, devlet merkezindeki memurların da suiistimallerinin artış içinde olduğu, tanzim edilen musâdere muamelelerinin fazla sayılarda oluşundan anlaşılmaktadır.

Müverrih Lütfi Efendi de yapılmakta olan musâdereler hakkında, eğer muhalefatın tamamı, vefat etmiş bulunanın öz malı ise müdahale etmeye kimsenin hakkı olamayacağı için, hukukuna uygun olarak mirasçılara taksim olunur. Fakat, devlet hizmetine tayin edilerek ve memur olup ta kendisine emanet edilen devlet mal ve imkanları üzerinden, menfaat temin ederek, para ve mal sahibi olması meşrû olamayacağından, musâdere edilmesi kanûnidir¹²³.

Mustafa Nuri Paşa¹²⁴, "Netayic-ül Vukuat" isimli eserinde: musâdere uygulamalarını tenkit edip, devlet adamlarının varlıkları üzerinde yapılan musâdere sebeplerinin açıkça ortaya konmasının lüzumu üzerinde dururken, zamanın hükümdarlarına yakın olan, mevkî sahibi olmuş kimselerin, yeni hükümdarın idaresi tarafından, tasfiye edilmesinin gerekliliği kanaati ile musâderelerin yapıldığı da belirtmektedir. Her devirde yöneticilerin, kendinden

122 Ömer Lütfi Barkan, bu husustaki kanaat ve görüşünü şöyle tasvir etmektedir: "Yeni bir devlet telakki ve nizamının zafetini temsil eden, imparatorluğun soy ve toprak asaleti sınıflarına karşı açtığı, uzun ve neticeleri itibariyle kafî bir mücadeledir", Bkz., "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri", *Çığır Mecmuası Neşriyatı*, Ankara 1939, s. 3.

123 Hafız Ahmed Lütfi, *a.g.e.*, C. 1, s. 144; Ayr. bkz., Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, C. 2, s. 102.

124 Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, C.2, s. 102.

öncekileri tenkit ederken, ortada olan fenalıkları, daha evvelki yöneticilere mal eder ve bazı uygulamalarla beraber, musâderelerde ileri gidilir.

Mustafa Nuri Paşa: Musâdere hususundaki bu sert ve ağır uygulamaların sebebini, Esat Efendinin yeniçerilerin kaldırılışı (Vak'a-i Hayriye) üzerine yazdığı "Üss-i Zafer" isimli kitabında, eski yöneticileri ağır tarzda kötüleyerek, her zaman böyle olmuştur, tarzındaki açıklamalarıyla, yeni nesilleri de buna inandırmıştır. Halbuki bu kitap, herkesin yeniçeriler hakkındaki nefretini uyandırsın ve artırsın diye yazılmışken, çok aşırılıklara varan musâderelere de yol gösterip, imkan hazırlamıştır, diye izah etmektedir¹²⁵.

Âyânlık ve benzeri idari uygulamaları takip eden musâdereler hakkında, o devirde yaşayan devlet adamı yazarlar, musâdere konularına dair fikirlerine, eserlerinde yer vermişlerdir.

Bunlardan birisi olan, devlet adamı ve tarih yazarı Ahmed Cevdet Paşa, tarihçiliği dolayısıyla geniş bir zaman tetkiki sonunda, vardığı kanaat olarak, yapılan bir çok musâderelerin yolsuzluk ve usulsüzlük olduğunu yazarak, ağır ifadeler kullanır. Ayrıca, musâdereye sebep olan durumların musâdere ile önlenemeyeceğini, suiistimal yapılmazdan evvel, ilgililerin tedbir alarak yolsuzlukları önlemesi gerektiği, hususunu tavsiye eder¹²⁶.

Osmanlı Devleti'nin son asırlarında, devlet maliyesinin devamlı para darlığı içinde bulunmasına sebep olarak, devam eden harplerin, karşılanamaz masrafları olduğu kadar, devamlı savaşların devlet idaresine getirdiği bazı zaafların öncelikle, devlet maliyesine ziyan veren suiistimalleri de beraberinde getirdiği, o devirlerin kaynaklarında zikredilmektedir. Yapılan musâdereler, harp masraflarını telafi için yapılan uygulamalar mıdır? yoksa suiistimallerle devlet bütçesine ulaşamayan servetlerin istirdâd yoluyla tekrar bütçeye kazandırılması mıdır? düşüncesinde, herhalde iki görüşün de yeri vardır.

Akça-kızânlık Âyânı

Mustafa'nın Muhallefatının

Musâdere Edilmesi:

¹²⁵ Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, C. 2, s. 102 vd.

¹²⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, İstanbul 1309, C.3, s. 117 vd.

Akça-kızanlık âyânı iken vefat etmiş olan zaîm Mustafa'nın, tanzim edilen muhallefât defterinin başlık yazısında, bulunduğu mevki ve vazifeleri ile unvanları kayıtlı bulunmaktadır. Gedikler emini ve zeâmet sahibi oluşunun yanı sıra, hizmetlerindeki kıdemlerinden dolayı da ağa unvanı ile vasıflandırıldığı, aynı yazıdan anlaşılmaktadır¹²⁷.

Âyân Mustafa'nın, vefatından kısa bir müddet sonra, 1 Mart 1791 (H. 25 Cemâziyelâhır 1205) tarihinde, verilen bir emirle¹²⁸ bütün mal-mülk ve parasına, devletçe el konulur.

Muhallefatın tahrir edilip, defterin tanzim edilmesi vazifesi, dergâh-ı muallâ kapucu başlarından Darendeli Damadî Mehmed Said'e verilir. Muhallefatın tespit ve tanzim edilerek yazılması için verilen emirde, "muhallefatı tahrir ve cânib-i mîrîyçün zabt olunması" hususunun yer alması, bu muhallefâtın musâdere edilerek, hazineye mal edilmesinin açık bir ifadesidir¹²⁹.

Âyân Mustafa'nın, uzun süre âyânlık mevkiinde olduğu, Akça-kızanlık'tan kaynaklanan, mal-mülk ve para olarak büyük bir servete sahip olduğu, tereke defterinden ve bu servet değerlerini bir arada gösteren ilgili tablolarda yer alan kıymetlerinden, anlaşılmaktadır.

Âyân Mustafa'nın, bu kadar büyük bir servet sahibi olduğu, Akça-kızanlığın tarihi ve coğrafi durumu hakkında, genel bir bilgi verilmesi, yararlı ve açıklayıcı olacaktır.

Akça-kızanlık, 1396 yılından 1878 yılına kadar, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yer alır. Doğu Rumeli'nin, Eski Zağra sancağına bağlı olup, sancak merkezine 28 km. uzaklıkta, Tunca nehri kıyısında, Şıbka boğazına yakın, çok güzel bir vadidedir. 1430 yılında, Akça adıyla Türkler tarafından kurularak, Batı Anadolu'dan Türkmen cemaatları göç ettirilerek, Akça-kızanlık ve havalisine iskân edilir. Bulgar isyanından ve Rus harbinden

127 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (bundan sonra BOA.), *Kepeci Tasnifi*, no. 2453, s. 1.

128 BOA., *Kepeci Tasnifi*, no. 2453, s. 1.

129 Akça-kızanlık âyânının muhallefât defterinin başlık yazısı ise aynen şöyledir: "Dergâh-ı Âli gedikler emini ve Akça-kızanlık âyânı müteveffâ Zaîm el-hac Mustafa Ağanın bâ-emr-i âli emvâl ve eşyası ve nukûd ve zimemât vesâir emlâkı ve malı ıtlak olunur. Her nesi var ise dergâh-ı muallâ kapucu başlarından Darendeli Damadî Mehmed Said'in ma'rifetiyle ve ma'rifet-i şer'i ve ahâli-i beldenin söz sahiplerinden istintak olunarak muhallefâtı tahrir ve cânib-i mîrîyçün zabt olunması bâbında sâdır olan emr-i âli-şân mücebbince müteveffâ-yı merkûmun emvâl ve eşyası ve nukûd ve zimemâtı ve malı ıtlak olunur. Her nesi var ise cümle ma'rifetiyle ve ma'rifet-i şer'iyile tahrir olunan muhallefât defteridir; fi. 25 Cemâziyelâhır 1205 (M. 01-03-1791 Salı)", Bkz., aynı defter, s. 1

evvel, Akça-kızanlık'ta çoğunluğu Türk olan 20.000 kadar nüfus yaşamaktaydı. Muhallefat defterinde yer alan, gül yağı üretiminin yapıldığı, Kızanlık vadisi diğer adıyla Gül-vadisi, dağlar arasında 70 km. uzunluğunda olup, vadide çok sayıda gül bahçesi bulunmaktadır. Osmanlı devrinde, bu vadideki gül bahçelerinden, yılda 1.282 kg. civarında gül yağı ihraç edilmekteydi¹³⁰.

Âyân Mustafa'nın

Muhallefatının Tanzimine Dair:

Âyânın vefatıyla beraber, menkul ve gayri menkulleri, her nesi var ise bütün varlıkları tespit edilerek, mevcut olan muhallefat defteri, tanzim edilir. Bu muhallefatın tesbit ve zaptıyla vazifelendirilen, kapucu başı Mehmed Said, bütün terekesinin belirlenip ele geçirilmesinden sonra, eşyalar ve diğer bütün metrûkâtı, karışık bir sıralama ile yazmamış, yazılmağa hazırlanan her ne varsa, birbirine benzer ve yakın olanları aynı başlıklar altında listelendirerek, bu muhallefat defterini ortaya koymuştur. Terekelerin, böyle tasnif edilmesiyle çok çeşitli, büyük ve zengin bir metrukatin nelerden meydana geldiği, daha kolay anlaşıldığı gibi, daha iyi değerlendirilmesini de sağlamıştır¹³¹.

Tereke Gruplarının

İzahı:

Muhallefat defterinin muhtevasını teşkil eden, 712 kalem olan tereke, 13 ayrı başlık altında listelendirilmiş gruplar olarak, defterde yer almakta olup, bu 13 grubun izahlı tasnifi ise 1 nolu tabloda, defterdeki sırasına göre ayrıca tanzim edilmiş bulunmaktadır.

¹³⁰ Şemseddin Sâmî, "Kızanlık" *Kamûs-ül a'lâm*, İstanbul 1314, C. 5, s. 3657; Ayr. bkz., M. Türker Acaroğlu, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Ankara 1988, s. 244.

¹³¹ BOA., *Kepeci Tasnifi*, no. 2453.

Tablo 1: Akça-kızanlık Âyânı Zaîm Mustafa Ağanın Muhallefatının nevîlerine göre gruplara ayrılması.

Liste no	Muhallefat gruplarının muhtevası	Kalem	Kuruş
I	Ev eşyası, giyim kuşam eşyası, silahlar, at takımları, tütün ve eşyası, kumaşlar, çadır ve yük hayvanları	536	-
II	Câriyeleri ve gulamı	6	-
III	Zevcesine hibe ettiği ev eşyası	8	-
IV	Akça-kızanlık kasabası ve diğer yerlerde bulunan menkûl ve gayri-menkuller	8	-
V	Kasaba çiftliğinde bulunan bir çiftlik evi ile bu çiftlikteki hayvan ve hububat	16	-
VI	Oğlan-hızır köyünde bulunan bir çiftlik evi ile hayvan ve hububat	16	-
VII	Kozluca köyünde bulunan bir çiftlik evi ile hayvan ve hububat	18	-
VIII	Yassıca-virân köyü anbarında mevcut bulunan hububat	4	-
IX	İkâmet ettiği konağın anbarındaki hububat	3	-
X	Çeşitli karye reâyâsı zimmetinde bilâ-temessük bulunan alacakları	65	159.994,5 ¹³²
XI	Reâyâ zimmetindeki cizye akçesinden baki kalan alacağı	16	9.994
XII	Reâyâyâ verilen zahire bahasından kalan alacağı	16	7547,5
Alacakları			
<i>Ara toplam:</i>		712	177.536 ¹³³
<i>Nakit akçe:</i>			10.573,5
<i>Toplam:</i>			188.109,5 ¹³⁴
XIII	Borçları		3.732
		<i>Bakiye</i>	184.377,5

Kaynak: BOA., *Kepeci. Tasnifi*, no. 2453.

132 Defterde: 159.993,5 kuruştur.

133 Defterde: 177.535 kuruştur.

134 Defterde: 188.108,5 kuruştur.

Tanzim ettiğimiz diğer tablolarda, muhallefat defterindeki listeler, aynen sıralanmayarak, defterdeki aynı ve benzer tereke nevîleri, listeler içinden alınarak, aynı bir tabloda değerlendirildi. İşte buna göre: 2 nolu tablo, “muhallefat defterinde yer alan gayri menkuller ve yerleri” başlığıyla tanımladı, gayri menkulün, muhallefat defterinin hangi listesinde ve hangi sırada kayıtlı olduğu, şehirde ise hangi şehir ve mahallede veya köyde ise hangi köyde bulunduğu kaydedilmiştir¹³⁵.

Âyânın gayri menkulleri:

Âyân Mustafa Ağanın, biri İstanbul’da Nuri Osmaniye Camii yakınında, diğeri Akça-kızanlık kasabasında olmak üzere, harici¹³⁶ ve dahili¹³⁷ kısımları bulunan iki büyük konağı bulunmaktadır.

Mustafa ağa; Akça-kızanlık kasabası çarşısında yıllık kira bedeli 296 kuruş tutan 24 adet dükkan¹³⁸ ile aynı kasabaya tâbi Okçular köyünde yıllık kirası 12 kuruş olan bir adet dükkan ve kasaba içinde yıllık kirası 365,5 kuruş tutan 23 odalı bir buhurhâne ile iki tokmaklı abâ değirmeni ve kasabanın Akbaş köyünde bulunan 3 gözlü bir su değirmeni ile bir sabuncu dükkanına sahiptir. Akça-kızanlık kasabası çarşısında bulunan, 23 odalı buhurhâne ile iki tokmaklı abâ değirmeni, Akbaş köyündeki su değirmeni ve sabuncu dükkanı, âyân Mustafa daha hayatta iken kendi tarafından, “meclis-i şer’ide”, kızının kızı Habibe’ye hibe ettiği mülkleridir¹³⁹.

Ayrıca, Akça-kızanlık kasabasında, 8 dönüm büyüklüğünde bir sebze bahçesi ile bir bahçıvan evine sahip olan, Mustafa Ağanın; Kasaba çiftliği, Oğlan-hızır köyü ve Kozluca köyünde üç adet harici ve dahilisi mevcut olan, altlı-üstlü yani iki katlı çiftlik evleri bulunmakta olup, bunlardan Kasaba çiftliğindeki çiftliğin dahili ve haricinde olmak üzere, yekûnen 4 dönüm gül bahçesi bulunmaktadır.

135 Bkz. Tablo 2.

136 Hariciye: ziyaretçi misafirlerin, konakta kabul edildiği kısım.

137 Dahiliye: konak sahibinin ailesinin, meskûn olduğu kısım.

138 Bu dükkanlar aynı zamanda vakf edilmiştir. Bkz., BOA. Kepeci Tasnifi, no. 2453.

139 BOA., Cevdet Maliye Tasnifi, no. 24459, vrk. 1.

Tablo. 2: Muhallefat defterinde yer alan, gayri menkullerin, bulunduğu yer, nevi, miktar ve kira değerleri.

Liste no.	Sıra no.	Bulunduğu yer	Nevi	Miktarı	Değeri (kuruş)
IV	1	İstanbul, Nuri Osmanî Câmii yakını	Hâriciye ve dahiliyeli kebir konak	1 bâb	-
"	2	Akça-kızanlık kasabası	Hâriciye ve dahiliyeli kebir konak	1 bâb	-
"	3	Akça-kızanlık kasabası çarşısı	Dükkân	24 adet	İcâre-i fi sene, 296
"	4	Okçular köyü	Dükkân	1 bâb	İcâre-i fi sene, 12
"	5	Akça-kızanlık kasabası	Buhurhâne ile 23 oda	23 odalı	İcâre-i fi sene, 365,5
"	6	Akbaş köyü	Üç gözlü su değirmeni ve sabuncu dükkânı	1 beyt, 1 bâb	-
"	7	Akça-kızanlık kasabası	İki tokmaklı abâ değirmeni	1 beyt	-
"	8	"	Sebze bahçesi ve bahçıvan evi	1 bâb, 8 dönüm	-
V	1	Kasaba çiftliği	Hâriciye ve dahiliyesinde fevkânî ve tahtânî kebir çiftlik evi	1 bâb	-
"	2	"	Çiftlik dahilinde ve hâricinde gül bahçesi	3 dönüm, 1 dönüm	-
VI	1	Oğlan-hızır köyü	Hâriciye ve dahiliyesinde fevkânî ve tahtânî kebir çiftlik evi	1 bâb	-
VII	1	Kozluca köyü	Hâriciye ve dahiliyeli kebir çiftlik evi	1 bâb	-

Kaynak: BOA., *Kepeci. Tasnifi*, no. 2453.

3 numaralı tabloda ise muhallefat listelerinde yer alan hububat miktarları yine, tereke listeleri içerisinde tespit yapılarak toplanıp, tablolastırıldı. Buradaki bütün hububat miktarlarında ölçü birimi olarak, İstanbul kilesi esas alınmıştır¹⁴⁰.

¹⁴⁰ Bir İstanbul kilesi 20 okka olup, bugünkü ölçü ile 25,656 kg.dır. Bkz. Walther Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, s. 51.

Âyânın, Kasaba-çiftliği, Oğlan-hızır köyü, Kozluca köyü ve Yassıvirân köyünde bulunan hububatlarla, konaklarının anbarlarında mevcut hububatları, bir arada, tanzim edildi¹⁴¹.

Ayrıca tarlalarda, ekili halde yeşil durumda bulunan, çeşitli hububat neveleri de “mezru’ çimen” olarak kayıt edilmiş bulunmaktadır. 3 numaralı tabloda yazılı olduğu gibi, buğday mevcudu, çiftlik ve köylerde 525 kile iken, ekili durumdaki buğday 264 kiledir. Anbardaki 1.000 kile de, çiftlikten ve köylerden elde edilen mahsul olduğuna göre, bir kıyaslamayla 1.525 kile mevcut buğdaya karşılık, 264 kile ekili buğday bulunmaktadır ki, bulunan 5,7 oranı, üretim seviyesi için çok düşüktür. Herhalde hububat mahsulü elde edildiği zaman, mühim bir kısmının hemen ilgili yerlere sevk edildiği de muhakkaktır. Diğer hububat çeşitleri de aynı tabloda, ayrı ayrı gösterilmiştir.

Tablo 3: Muhallefat defterinde yer alan, hububat miktarları (İstanbul kilesi).

Liste no	Sıra no.	Bulunduğu yerin adı	Nevî	Mezru’ çimen	Üretim miktarı	Mezru’ çimen
V	14	Kasaba çiftliği	-	Buğday	-	60
"	15	"	-	Çavdar	-	9
"	16	"	-	Erzen-i mısır	-	90
VI	12	Oğlan-hızır köyü	-	Buğday	-	60
"	13	"	-	Arpa	-	18
"	14	"	-	Çavdar	-	18
"	15	"	Arpa	-	45	-
"	16	"	Buğday	-	30	-
VII	13	Kozluca köyü	-	Buğday	-	144
"	14	"	-	Arpa	-	24
"	15	"	-	Çavdar	-	28
"	16	"	Buğday	-	450	-
"	17	"	Arpa	-	150	-
"	18	"	Yulaf	-	180	-
VIII	1	Yassıca-virân köyü	Buğday	-	45	-
"	2	"	Çavdar	-	150	-
"	3	"	Erzen-i sagır	-	900	-
"	4	"	Erzen-i mısır	-	450	-
IX	1	Konağın anbarında	Buğday	-	1000	-
"	2	"	Arpa	-	300	-

141 Bkz., tablo 3.

"	3	"	Çavdar	-	420	-
		Toplam:	Buğday	-	1525	264
			Arpa	-	495	42
			Çavdar	-	570	55
			Yulaf	-	180	-
			Erzen-i sağır	-	900	-
			Erzen-i mısır	-	450	90

Kaynak: BOA. Kepeci tasnifi, no. 2453.

4 numaralı tabloda: Muhallefat defterinde yer alan, çiftlik ve köylerdeki terekelerin yazımında; binek, yük ve çift hayvanları ile et ve süt hayvanları cinsi ve miktarlarına göre, ayrı ayrı kaydedilmiş bulunmaktadır.

Tablo 4: Muhallefat defterinde kayıtlı bulunan çiftlik hayvanlarının bulunduğu yerler ve sayıları.

Liste no.	Sıra no.	Yeri	Cinsi	Baş
I	527	-	Doru fuçu bargiri	2
"	528	-	Al bargir	1
"	529	-	Defa kır fuçu bargiri	2
"	530	-	Alactk bargir	1
"	531	-	Defa al bargir	1
"	532	-	Kır bargir	1
"	533	-	Al esb	1
"	534	-	Defa kır bargir	1
"	535	-	Saka bargir	1
"	536	-	Ester at	4
V	3	Kasaba çiftliği	Kara sığır	6
"	4	"	Manda inek ve malak	2
"	5	"	Hergele kısrağı ve kulun	12
"	10	"	Ağnâm	382
"	11	"	Keçi	18
"	12	"	Merkeb	5
"	13	"	Manda	2
VI	2	Oğlan-hızır köyü	Kara sığır	6
"	3	"	Hergele kısrağı ve kulun	35
"	4	"	Manda inek ve malak	8
"	5	"	Manda	2
"	6	"	Gâv	13

VII	2	Kozluca köyü	Camus	3
"	3	"	Kara sığır öküzü	7
"	4	"	Kara sığır	52
"	5	"	Bargir ve tay	19
			Toplam:	587

Kaynak: BOA. Kepeci tasnifi, no. 2453.

5 numaralı tabloda ise Mustafa Ağanın çiftliklerinde bulunan, tarım araçları yer almaktadır. Bu araçlar, bu kadar geniş tarım çiftlikleri içinde, çok az sayıda kalmaktadır.

Tablo 5: Çiftliklerde bulunan tarım araçları.

Liste no.	Sıra no.	Bulunduğu yer	Nevî	Adet
V	7	Kasaba Çiftliği	Temür balta	3
"	8	"	Temür saban	3
"	9	"	Dögen	3
VI	8	Oğlan-hızır köyü	Temür saban	3
"	9	"	Temür çapa	1
"	10	"	Temür balta	1
			Toplam:	14

Kaynak: BOA. Kepeci tasnifi, no. 2453.

6 numaralı tablo: Listeler içinde bir tasnif yapılarak, bir araya getirilmiş bulunan, çiftlik eşyaları ile ilgilidir. Ancak, bu çiftlik eşyaları da çok az sayıda bulunmaktadır.

Tablo 6: Çiftliklerde mevcut olan çeşitli eşyalar.

Liste no.	Sıra no.	Bulunduğu yer	Nevî	Adet
VI	11	Oğlan-hızır köyü	Sagır nuhâs kazgân	1
VII	6	Kozluca köyü	Türkmân kilimi	2
"	7	"	Müsta'mel Selanik kiçesi	1
"	8	"	Müsta'mel İslimye kebesi	1
"	9	"	Nuhâs kazgân	1
"	10	"	Legen maa ibrik	1
"	11	"	Nuhâs sahan	1
"	12	"	Nuhâs tencere	1
			Toplam:	9

Kaynak: BOA. Kepeci tasnifi, no. 2453

7 numaralı tabloda: Muhallefat listelerinde yer alan eşyaların imâl edildiği memleket ve şehirlerin isimleri ile eşyaların isimleri tespit edilmektedir. Bu tabloya göre, çok çeşitli ev eşyasının, o devrin şartları içerisinde, uzak yerlerden ticaret vasıtasıyla geldikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 7: Bir numaralı muhallefat listesinde yer alan eşyanın, geldiği, memleket ve şehir isimleri.

Sıra no.	Eşyanın geldiği memleket	Eşyanın cinsi	Adet
149	Acem	Orta kaliçesi	1
298	(Arab)	Meşlah	1
17, 250, 257, 295,399, 450	Beç	Fincan	98
177, 179, 261	"	Tabak	50
253, 258	"	Zarf	4
254	"	Fincan ve tombak zarf	12
265	"	Ma'den bardak	1
359	Benaluka	Gâşiye	1
220	Bursa	Duhan kisesi	1
144	Cezayir	İhrâm	2
269	Edirne	Bardak	1
270	"	Su taşı	3
378	Freng	Kahve	15 kıyye
459	"	Kilid	2
289	Hereke	Kilim	6
80	Hatayî	Bogca	1
272	"	Köşe yasdığı	4
189	Hind	Basma yorgan maa çarşeb	1
252	"	Zarf	1
13	İslimye	Şeşhâne	1
98, 319	İzlâdi	Seccâde	3
155, 187, 388, 419	"	Mak'ad	13
468	Kefevi	Gaze	21
282	Kıbrıs	Basma yasdık	5
340	"	Basma yasdık yüzü	11
176	Kütahya	Tabak	8
180	"	Hoşâb kâsesi	2

200	Mısır	Çarşeb	1
291, 380, 409	"	Hasır	11
122	Moskov	Bez	1,5 top
214	"	Dülbend	4
245	"	Dülbend parçası	Bir miktar
230	Ruha	Havlı	1 çift
526	Rumili	Nâfe kürk	1
101	Saksonya	Bardak	1
408	Selanik	Kiçe	1
224	Şam	Kutnu	1 tob
275	"	Alaca köşe yasadığı	2
96	Tokad	Basma yorgan maa çarşeb	4
150, 186, 471	(Türkmân)	Kilim	12
160, 470	Yanbolu	Kebe	12
Toplam: 22 memleket, 2 kavim			303 adet, 1 çift, 2,5 tob, 15 kıyye

Kaynak: BOA. Kepeci tasnifi, no. 2453.

8 numaralı tabloda, bir numaralı muhallefat listesinde bulunan, giyim-kuşam ve süs eşyasının isimleri ile nitelikleri ve kullanılmış tarzları, nevelerine göre yer almaktadır. Çok ayrıntılı bu giyim-kuşam eşyaları, herhalde zengin bir âyanın satın alıp, kullanabileceği türden olması gerekir.

Tablo 8: Bir numaralı muhallefat listesinde bulunan, giyim-kuşam ve süslenme eşyaları.

Sıra no.	Nevî	Hususiyeti	Adet
440	Biniş	Köhne şâlfî biniş	1
37	Çârşal	Müsta'mel güvez çârşal	1
39	"	Müsta'mel lâciverdi çârşal	1
38	"	Müsta'mel turuncu çârşal	1
74	Çevre	Cedîd çevre	1
207 234	"	Cedîd işleme çevre	9
75	"	Müsta'mel çevre	2
302 357	Çizme	Cedîd sandalî çizme	7
223	Destâr	Cedîd destâr	8
342	"	Cedîd köprü destârı	10

84 325	"	Köhne destâr	3
217	Don	Cedfid don	3
204	"	Cedfid helâlf don	8
321 351	"	Köhne don	2
367	Eldivanlık	Köhne eldivanlık	1 çift
468	Gaze	Kefevis gaze	21
205 216	Gömlek	Cedfid helâlf gömlek	12
350	"	Köhne gömlek	5
360	"	Müsta'mel çuka gömlek	1
469	"	Müsta'mel gömlek	5
73	"	Müsta'mel helâlf gömlek	2
322	İçlik	Beyaz köhne içlik	1
144	İhrâm	Köhne Cezayir ihrâmı	2
153	"	Köhne ihrâm	1
36	Kaput	Şemselî al sâye kerrâke kaput	1
343	Kavuk	Müsta'mel kavuk	2
162	Kebe	Köhne dağ kebesi	2
160	"	Köhne Yanbolu kebesi	5
470	"	Yanbolu kebesi	7
318 443	Kemer	Köhne çiçekli kemer	2
313	"	Yün kemer	1
228	Kerrâke	Darçini şemseli müsta'mel sof kerrâke	1
361	Kise	Çuka kise	1
10	Kuşak	Altun kuşak	1 çift
71	"	Sagîr sim saya kuşak	2 çift
102	Kutu	Sagîr kehribâr kutu	1
465	"	Sagîr kutu ...	1
26	Kürk	Ankudî çuka kablu kontuş nâfe kürk	1
24	"	Fes rengi çuka kablu kontuş çilkafa kürk	1
35	"	Germsüde kablu cübbe karsak kürk	1
33	"	Gümüşi germsüde kablu binîş sincab kürk	1
28	"	Güvez çuka kablu kontuş karsak kürk	1
31	"	Güvez çuka kablu kontuş samur kürk	1

22	"	Güvez çuka kablu müsta'mel binış nâfe kürk	1
23	"	Müsta'mel cübbe sincâb kürk	1
29	"	Penbe germsüde kablu müsta'mel binış vaşak kürk	1
526	"	Rumili nâfesi kürk	1
27	"	Sarı germsüde kablu binış kakum kürk	1
34	"	Sarı germsüde kablu müsta'mel cübbe samur nâfesi kürk	1
30	"	Yeşil çuka kablu bol yanlı samur erkân kürkü	1
25	"	Yeşil çuka kablu kontuş samur kürk	1
32	"	Yeşil germsüde kablu binış samur kürk	1
298	Maşlâh	Köhne maşlâh-ı Arabî	1
288	Mir'ât-i endâm	Kebîr mir'ât-i endâm	1
21	"	Sagîr mir'ât-i endâm	3
454	Palaska	Palaska simi	1 çift
229	Poşide	Bez üzerine işleme destâr poşidesi	1
137	"	Çuka yedek poşidesi	1
158	Saat	Çalar divar saati	1
303	"	Çalar kebîr saat	1
8	"	Hilâlî koyun saati	1
7	"	Hurda elmaslı altun saat maa incülü kise	1
99	Tarak	Bağa tarak maa kise	2
55	"	Kadife üzerine sırma işlemeli kise maa bağa tarak	1
69	"	Kadife üzerine sırma işlemeli kise maa tarak	3
199	"	Sırma işlemeli tarak kisesi maa tarak	1
54	Tesbih	Yüzsürü tesbih	1
206 218 240	Uçgur	Cedid işleme uçgur	10
237	"	Müsta'mel işleme uçgur	3
77 355	"	Müsta'mel uçgur	6
161	Yilek	Köhne ma'î yilek (yelek)	2
412	"	Ma'î yilek (yelek)	4
		Toplam:	190 4 çift

Kaynak: BOA. Kepeci tasnifi, no. 2453.

9 numaralı tabloda: Bir numaralı muhalefat listesindeki çeşitli mutfak ve yemek takımları, çeşitlerine ve imalat nevilerine göre sıralanmaktadır. Bu tür eşyaların mevcudu, 652 adet olup, büyük çoğunluğu bakırdan yani “nuhâstan” imal edilmiş, bulunmaktadır.

Tablo 9: Bir numaralı listede yer alan, çeşitli mutfak eşyası ve yemek takımları

Sıra no.	Nevî	Hususiyeti	Adet
501	Bakraç	Nuhâs bakraç	7
512	"	Nuhâs sagîr bakraç	2
265	Bardak	Beçkârî yeni ma'den bardak	1
269	"	Edirnekârî bardak	1
101	"	Saksonyakârî bardak	1
262	Bardak ve kâse	Billûr bardak ve kâse	27
194	Başmak	Aba ocak başmağı	1
476	Debbe	Nuhâs revgân debbesi	3
430	Fuçu	Fuçu	2
425	Garâr	Meşin garâr	5 çift
394	Gügüm	Kebîr nuhâs şerbet gügümü	2
395	"	Nuhâs gügüm	1
156	"	Nuhâs ocak gügümü	3
11	Gülâbdân ve buhûrdân	Sim gülâbdân maa buhûrdân	3
441	Heğbe	Meşin heğbe	1
479	İbrik	Bâlâ kapak nuhâs ibrik	1
106	"	Nuhâs sagîr ibrik	2
487	Karavana	Kebîr nuhâs karavana	10
264	Kâse	Eski ma'den kâse	1
180	"	Kütahyakârî hoşâb kasesi	2
294	Kaşık	Beyaz hoşâb kaşığı	10
295	"	Kırmızı hoşâb kaşığı	73
330	"	Sâde hoşâb kaşığı	10
297	"	Cedîd kehribarlı ta'âm kaşığı	9
293	"	Müsta'mel mercanlı ta'âm kaşığı	10
292	"	Müsta'mel sedefkârî ta'âm kaşığı	23
329	"	Sedefkârî ta'âm kaşığı	11
514	Kazgân	Nuhâs kazgân	3
497	Kazgân ve kapak	Kebîr nuhâs güllâb kazgânı maa kapak	2
500	"	Kebîr nuhâs kazgân maa kapak	2

498	"	Sagır nuhâs güllâb kazgâni maa kapak	1
478	Kefce	Nuhâs kefce	1
515	Kefgir	Nuhâs kefgir	1
495	"	Nuhâs kebîr kefgir	1
402	Leğen	Nuhâs abdest leğeni	5
490	"	Nuhâs leğen	1
172	Leğen ve ibrik	Nuhâs legen maa ibrik	8
481	Lenger	Nuhâs kebîr lenger	1
259	"	Nuhâs üzerine yıldızlı sagır lenger	12
111	"	Sagır nuhâs lenger	17
496	Matara	Nuhâs matara	1
427	Peynir tulumu	Penâyir tulumu	9
148	Poşide	Köhne çuka fuçu poşidesi	3
505	Sahan	Sagır ve kebîr nuhas sahan	74
504	Sahan kapağı	Sagır ve kebîr nuhâs sahan kapağı	61
108	Sahan ve kapak	Nuhâs kebîr sahan maa kapak	20
480	"	sahan ve kapak Nuhâs sahan maa kapak	10
110	"	Sagır nuhâs sahan maa kapak	8
105	Kuşhâne sahan ve tencere	Sagır nuhâs kuşhâne sahan maa tencere	1
433	Meşk	Saka meşkı	1
175	Satıl	Nuhâs kebîr satıl	1
473	"	Nuhâs satıl	3
168	Sefer tası	Def'a üç gözlü sefer tası	1
167	"	Nuhâs dört gözlü sefer tası	1
403	Sini	Nuhâs divânhâne sinisi	2
484	"	Sagır ve kebîr nuhâs sini	13
333	Sofra	Def'a müsta'mel sofra	2
247	"	Meşin sofra	2
324	Sofra ve peşkir	Köhne basma sofra maa peşkir	1
332	"	Müsta'mel çiçekli sofra maa peşkir	1
66	Su tası	Cedîd tombak su tası	1
373	"	pirinç su tası	3
65	"	Sim su tası	2
19	"	Tombak su tası	4
270	"	Edirnekârî su tası	3
177	Tabak	Beçkârî sagır tabak	10
179	"	Beçkârî tabak	40
266	"	Billûr tabak	1
178	"	Fagfurî sagır tabak	1

176	"	Sagır Kütahyakârî tabak	8
63	Tabak ve kaşık	Sagır sim tabak maa kaşık	1
499	Tâbe	Nuhâs pekmez tâbesi	3
474	"	Nuhâs sagır tâbe	4
491	"	Nuhâs tâbe	2
509	"	Sagır ve kebîr nuhâs tâbe	3
107	Tas	Nuhâs sablı tas	2
100	"	Nuhâs sagır ve kebîr çorba tası	16
109	Tas ve kapak	Nuhâs çorba tası maa kapak	1
483	"	Sagır ve kebîr nuhâs tas maa kapak	6
18	Tebsi	Bolad tebsi	2
400	"	Sagır kahve tebsisi	1
260	"	Sagır nuhâs tebsi	4
513	"	Sagır ve kebîr nuhâs tebsi	12
62	"	Tombak sagır tebsi	1
507	Tencere	Bâlâ kapak nuhâs tencere	2
472	Tencere ve kapak	Nuhâs tencere maa kapak	12
506	"	Sagır ve kebîr nuhâs tencere maa kapak	20
		Toplam:	652

Kaynak BOA. Kepeci ta snifi, no. 2453

10 numaralı tabloda: Bir numaralı muhalefat listesinde bulunan, oda takımı eşyası, nevi ve hususiyetlerine göre tanzim edilerek, sıralanmış bulunmaktadır. 413 adet olan bu eşyaların çoğu, birbirine benzer eşyalar olarak aynı işi görmelerine rağmen, kullanılmış (müsta'mel) ve yeni (cedid) olmalarına göre ayrıldıkları gibi, imal edilmişlerine göre de ayrılarak, nitelikleriyle tarif edilmektedir.

Tablo 10 : Bir numaralı listede bulunan oda takımı eşyası

Sıra no.	Nevi	Hususiyeti	Adet
238	Bogca	Al şerbet bogçası	1
227	"	Basma çit bogca	1
86	"	Bugası bogca	1
438	"	Duhan bogca	1
80	"	hatayî bogça	1
327, 344	"	Köhne bogca	7
85	"	Köhne kutnu bogça	1
248	"	Müsta'mel bogca	4
197	"	Saferkârî çiçekli bogca	1

320	Çârşeb	Beyaz çârşeb	5
123	"	Köhne bez çârşeb	5
349, 354	"	Köhne çârşeb	4
200	"	Mısır çârşebi	1
143	Döşek	Alaca döşek	1
120, 286	"	Basma çit döşek	3
121	"	Beledi döşek	2
119	"	Kadife döşek	1
112	"	Köhne beledi döşek	1
93	"	Müsta'mel beledi döşek	2
201	Döşek yüzü	Cedid beledi döşek yüzü	1
525	İskemle	Sedefkâri iskemle	1
	"	Temür iskemle	7
155, 187, 419	Mak'ad	İzladikâri mak'ad	9
147	"	Köhne çit mak'ad	3
138, 426	"	Köhne çuka mak'ad	10
185	"	Köhne çuka parça mak'ad	1
281	"	Köşe mak'adı	5
341	"	Müsta'mel basma çit mak'ad	4
405	"	Müsta'mel çuka mak'ad	4
388	"	Müsta'mel İzladikâri mak'ad	4
283, 317, 338	"	Sagır ve kebır basma çit mak'ad	12
299	Mak'ad saçağı	Cedid yeşil mak'ad saçağı	Bir mikdar
377	"	Köhne mak'ad saçağı	Bir mikdar
420	Minder	Minder	3
139	"	Basma çit minder	5
157, 279	"	Kebır minder	5
287	"	Köhne alaca minder	1
391, 407, 413	"	Sagır ve kebır minder	12
124	Minder gilâfi	Köhne minder gilâfi	3
326	Perde	Basma çit pencere perdesi	2
423	"	Beyaz pencere perdesi	5
314	"	Bogasî köhne pencere perdesi	18
193	"	Çit pencere perdesi	4
154	"	Köhne çuka kapu perdesi	1
336, 346, 366	Sandık	Köhne sepet sandık	5
331	"	Sahara sandık	2
301	"	Sepet sandık	2

53	"	Tahta sandık	1
87	"	Yeşil tahta sandık	1
406	Şilte	Basma çit köşe şiltesi	1
94, 188, 277	"	Basma çit şilte	4
414	"	Basma şilte	1
280	"	Beyaz kebîr minder şiltesi	3
163, 195, 284	"	Köhne basma şilte	4
184	"	Köhne şilte	3
389	"	Müsta'mel basma şilte	1
140	"	Müsta'mel çit şilte	2
315	Şilte yüzü	Bugası şilte yüzü	3
290	Yasdık	Alaca baş yasdığı	1
130, 285, 422	"	Basma çit baş yasdığı	6
276	"	Basma çit köşe yasdığı	2
141	"	Basma çit yasdık	2
128	"	Basma yüz yasdığı	1
95	"	Baş yasdığı	2
181	"	Beledi yasdık	9
182	"	Çit baş yasdığı	2
273	"	Güvez çiçekli köşe yasdığı	2
272	"	Hatayî köşe yasdığı	4
282	"	Kıbrıs barması yasdık	5
390, 117, 192	"	Köhne basma baş yasdığı	6
411, 418	"	Köhne çatma yasdık	22
129	"	Köhne işleme yüz yasdığı	1
127	"	Köhne kumaş yüz yasdığı	2
274	"	Köhne kutnu köşe yasdığı	2
166	"	Köhne sagır kumaş yasdık	1
118	"	Köhne yüz yasdığı	1
142	"	Kumaş yasdık	1
404	"	Müsta'mel beledi yasdık	16
278	"	Müsta'mel çatma yasdık	12
385	"	Müsta'mel kadife yasdık	12
387	"	Sagır çuka yasdık	2
386	"	Sagır kadife yasdık	2
165	"	Sagır köhne beledi yasdık	3
275	"	Şam alacası köşe yasdığı	2
323	Yasdık yüzü	Basma çit yasdık yüzü	6

146	"	Beledi yasdık yüzü	10
424	"	Köhne çatma yasdık yüzü	15
339	"	Müsta'mel kadife yasdık yüzü	15
340	"	Müsta'mel Kıbrıs basması yasdık yüzü	11
136	Yorgan ve çârşeb	... yorgan maa çârşeb	1
191	"	Basma yorgan maa çârşeb	1
189	"	Hindkâri basma yorgan maa çârşeb	1
190	"	Köhne çiçekli yorgan maa çârşeb	1
164	"	Köhne yorgan maa çârşeb	2
133	"	Mor hatayî yorgan maa çârşeb	1
125	"	Müsta'mel basma yorgan maa çârşeb	16
126	"	Müsta'mel kumaş ve sandal yorgan maa çârşeb	5
97	"	Müsta'mel kutnu yorgan maa çârşeb	2
96	"	Müsta'mel Tokad basması yorgan maa çârşeb	4
134	"	Sâde beyaz atlas yorgan maa çârşeb	1
132	"	Sandal üzerine işleme yorgan maa çârşeb	2
135	"	Tarafli kutnu yorgan maa çârşeb	1
131	"	Yeşil kutnu üzerine kemha yorgan maa çârşeb	1
		Toplam:	413

Kaynak: BOA. Kepeci tasnifi, no. 2453.

11 numaralı tabloda: Bir numaralı muhalefat listesinde bulunan çeşitli silahlar yer almaktadır. Nevileri ve hususiyetleriyle birlikte tarifi yapılan, silah takımlarının âyâna uygun, kıymetli silahlar olduğu, yapıışlarının izahından anlaşılmaktadır.

Tablo 11: Bir numaralı listede bulunan, çeşitli silahlar.

Sıra no.	Nevî	Hususiyeti	Adet
305	Balta	Simli temür balta	1
442	Barut kabağı	Barut kabağı maa vezne	1
6	Bıçak	Lâciverd kabzalı ve depesinde bir lâ'1 taşlı simli bıçak	1
231	"	Taban şırmañ bir lâl taşlı simli bıçak	1
72	Bıçak kösteği	Sim bıçak kösteği	1
70	Çakı	Sagır simli çakı	1
311	Gaddâre	Sâde gaddâre	1
309	"	Simli gaddâre	1
50 51	Gaddâre ve topuz	Sim yıldızlı gaddâre maa topuz	2
5	Kılıç	Beyaz som kabzalı simli kılıç	1
448	Piştov	Sâde piştov	1
304	"	Simli piştov	1 çift
20	Piştov kuburu	Sim kablu piştov kubûru	1 çift
12	Piştov ve gılâf	Simli piştov maa çuka gılâf	1 çift
376	Silahlık	Sâde meşin silahlık	1
14	"	Sim kabarañ silahlık	1 çift
13	Şeşhâne	Sâde İslimyekârî şeşhâne	1
310	Şeşper topuz	Pirinç üzerine yıldızlı şeşper topuz	1
307	Tüfeng	Sâde kaval tüfeng	1
308	"	Şeşhâne tüfeng	1
		Toplam:	17 4 çift

Kaynak: BOA. Kepeci tasnifi, no. 2453.

12 numaralı tabloda: Bir numaralı muhalledat listesindeki at takımları, diğereşya tablolarında olduğu gibi nevî ve hususiyetlerine göre, listedeki tarifine uygun olarak tanzim edildi. Âyânın, diğereşya zenginliğine kıyasla, atlara ait takımların ve koşumların çeşitli ve pahalı türden olmadıkları görülmektedir.

Tablo 12: Bir numaralı listede mevcut olan, at takımları.

Sıra no.	Nevî	Hususiyeti	Adet
368	Eğer	Sim kabaralı eğer	1
363	Eğer şiltesi	Köhne eğer şiltesi	1
369	Eğer ve teğelti	Çuka eğer maa teğelti	1
382	"	Sâde meşin kablu eğer maa teğelti	1
381	"	Sim kablu eğer maa teğelti	1
43	Gâşiye	Güvez çuka üzerine sırma işleme köhne gâşiye	1
40	"	Ma'î kadife üzerine sim kabaralı gâşiye	1
337	"	Mor çuka üzerine klabdân işlemeli köhne gâşiye	1
41	"	Mor çuka üzerine sim kabaralı gâşiye	1
359	"	Müsta'mel ma'î Benaluka gâşiye	1
42	Gâşiye ve çuka gömlek	Barudî çuka üzerine sagır sim kabaralı gâşiye maa çuka gömlek	1
374	Haşşa	Simli haşşa	1
370	Kaltak	Sâde meşin kaltak	1
365	Licâm	Temür licâm	1
375	Raht ve sinebend	Köhne pirinç raht maa sinebend	1
48	"	Sim raht maa sinebend	1
45	"	Yaldızlı sim raht maa sinebend	1
44	Raht, sinebend ve reşme	Sim çapkun rahtı maa sinebend ve reşme	1
49	"	Sim raht maa sinebend ve reşme	1
46, 47	"	Yaldızlı sim zırh enseli raht maa sinebend ve reşme	2
371	Rikâb	Pirinç rikâb	2 çift
306	"	Temür rikâb	1 çift
372	"	Tombak rikâb	1 çift
434	Semer	Sayısân semeri	6
445	Tabkur kolanı	Cedîd tabkur kolanı	1
431	Talika	Talika	1
432	"	Kuşan talikası	1
429	Teğelti ve koşum	Fuçu bargiri teğeltisi maa koşum	2
		Toplam:	32 4 çift

Kaynak: BOA. Kepeci tasnifi, no. 2453.

13 numaralı tabloda: Bir numaralı muhalefat listesinde yer alan, çadırlar çeşitli hususiyetlerine göre sıralanmaktadır.

Tablo 13: Bir numaralı listede bulunan çeşitli çadırlar.

Sıra no.	Nevî	Hususiyeti	Adet
516	Çadır	Derûnî kırmızı hazneli on iki hazneli kubbe çadır maa piriñç kovanlı sütun	1
517	"	Derûnî kırmızı tokuz hazneli kubbe çadır maa muşamma tozluk ve sütun	1
518	"	Def'a derûnî kırmızı tokuz hazneli kubbe çadır maa tozluk	1
523	"	Köhne çadır maa sütun	1
520	"	Matbâh çadırı maa sütun	1
524	Çerge	Köhne Çerge sekbân maa sütun	1
519		Sekbân Çergesi maa sütun	1
		Toplam:	5

Kaynak: BOA. Kepeci tasnifi, no. 2453.

14 numaralı tabloda: Bir numaralı muhalefat listesi içindeki tütünle ilgili eşyalar tespit edilmekte olup, listede tütün bulunmamakla beraber, tütün içmek için kullanılan çubuklar ve lüleler yer almaktadır.

Tablo 14: Bir numaralı listede yer alan tütün eşyası.

Sıra no.	Nevî	Hususiyeti	Adet
462	Çubuk	Bâlâ imâme kiras duhan çubuğu	5
271	"	Bâlâ imâme kiras geçmesi maa kise	2
461	"	Beyaz taş imâmetli duhan çubuğu	3
460	"	Kehribarlı kiras duhan çubuğu	2
379	"	Kehribarlı kiras ve yasemin duhan çubuğu	7
220	Kise	Bursakârî cedid duhan kisesi	1
453	"	Köhne duhan kisesi	2
202	"	Müsta'mel işleme duhan kisesi	1
457	Lüle	Sâde lüle	41
88, 456	"	Yaldızlı lüle	69
		Toplam:	133

Kaynak: BOA. Kepeci tasnifi, no. 2453.

15 numaralı tabloda: Muhalefat listesinde bulunan, havlular ve diğer eşyalar, çeşitlerine ve hususiyetlerine göre yer almaktadır.

Tablo 15: Bir numaralı listede yer alan, hamam takımları, havlular ve mendiller.

Sıra no.	Nevî	Hususiyeti	Adet
226	Futa	Beyaz abdest futası	4
145	"	Beyaz döşek futası	1
210 241	Havlı	Cedîd işleme havlı	2
352	"	Köhne havlı	4
345	"	Köhne işleme havlı	1
348	"	Köhne işleme ve sâde havlı	11
78	"	Müsta'mel işleme havlı	1
82 92 242 347	"	Müsta'mel sâde havlı	9
230	"	Ruhavî cedîd havlı	1 çift
212	"	Sâde cedîd havlı	9
213	Hamam gömleği	Cedîd hamam gömleği	1
316	"	Köhne işleme hamam gömleği	1
68	Hamam taşı	Sım kebîr hamam taşı	2
209 219	Makrama	Cedîd işleme abdest makraması	3
235	"	Cedîd işleme ta'âm makraması	3
76	"	Cedîd omuz makraması	1
243	"	İşleme abdest makraması	1
335	"	İşleme ve dokuma ta'âm makraması	14
91	"	Köhne omuz makremesi	7
353	"	Köhne ve müsta'mel ta'âm makraması	7
304	"	Müsta'mel işleme ta'âm makraması	15
312	"	Müsta'mel ta'âm makraması	3
334	Peşkir	Köhne müsta'mel dokuma peşkir	7
225	"	Cedîd güvez ta'âm peşkiri	1
79	Peşkir ve makrama	Müsta'mel berber peşkiri maa makrema	1
356	Silecek	Basma silecek	1

208	Yağlık	Cedîd işleme yağlık	5
222 239	Yemeni	Cedîd destmâl yemeni	10
249	"	Cedîd yağ yemenisi	12
458	"	Cedîd mücessem yemeni değirmi	3
83	"	Köhne yemeni	2
9	"	Mücessem yemeni	10
Toplam:			95 1 çift

Kaynak: BOA. Kepeci tasnifi, no. 2453.

16 numaralı tabloda: Kahve ve kahve takımları yer almaktadır. 15 kıyye yani 20 kg.a yakın kahve mevcudu bulunmakta olup, fincan ve kahve ibrikleri, nitelikleriyle beraber yazılmıştır.

Tablo 16: Bir numaralı muhalefat listesinde bulunan, kahve ve kahve takımları.

Sıra no.	Nevî	Hususiyeti	Adet
17, 250, 257, 295, 399, 450	Fincan	Beckârî fincan	98
254	Fincan ve zarf	Beckârî fincan maa tombak zarf	12
378	Kahve	Firengî kahve	15 kıyye
439	İbrik	Cedîd nuhâs kahve ibriği	9
90	"	Nuhâs sagîr asma kahve ibriği	1
89	"	Nuhâs sagîr kahve ibriği	1
393	"	Sagîr ve kebîr nuhâs kahve ibriği	7
444	Kahve değirmeni	Kahve değirmeni	1
253, 258	Zarf	Beckârî zarf	4
452	"	Cedîd sim zarf	4
451	"	Cedîd tombak zarf	2
252	"	Cevzî Hindî zarf	1
251	"	Kârkâim sim zarf	5
16, 256, 397	"	Sim zarf	12
15, 296, 398	"	Tombak zarf	27
Toplam:			184 15 kıyye

Kaynak: BOA. Kepeci tasnifi, no. 2453.

17 numaralı muhalefat listesinde: Halı, kilim, seccade ve hasır gibi ev ağırları yer almaktadır. Listede görüldüğü gibi bazıları imal edilmiş olduğu, memleketlerin ismiyle beraber anılmaktadır.

Tablo 17: Bir numaralı listede mevcut olan, halı, kilim, seccade ve hasır gibi ağık eşyalar.

Sıra no.	Nevî	Hususiyeti	Adet
291, 409	Hasır	Mısır hasır	3
380	"	Sagîr ve kebîr Mısır hasır	8
149	Kâliçe	Müsta'mel Acemkârî orta kaliçesi	1
408	Kiçe	Orta Selanik kiçesi	1
289	Kilim	Hereke kilimi	6
392	"	Köhne kebîr orta kilimi	1
159	"	Köhne orta kilimi	2
152	"	Köhne sâyisan kilimi	4
114, 415	"	Orta kilimi	2
421	"	Sagîr orta kilimi	1
115	"	Sagîr Türkmân kilimi	1
150, 186, 471	"	Türkmân kilimi	12
98	Seccâde	İzlâdikârî seccâde	2
151, 183	"	Kaliçe seccâde	2
319	"	Köhne beyaz İzlâdî seccâde	1
113, 416	"	Köhne kâliçe seccâde	3
		Toplam:	50

Kaynak: BOA. Kepeci tasnifi, no. 2453.

18 numaralı tabloda: Muhallefat listesinde mevcut olan, aydınlanma ve ısınma eşyaları, nevîlerine ve yapıldığı madene göre ayrılarak daha fazla büyüklü-küçüklü olarak vasıflandırılmıştır.

Tablo 18: Bir numaralı listede bulunan, aydınlanma ve ısınma eşyaları.

Sıra no.	Nevî	Hususiyeti	Adet
384	Fenâr	Nuhâs fenâr	1
174	"	Nuhâs sagîr fenâr	1
104	"	Sagîr cam fenâr	1
502, 410	Mangal	Kebîr nuhâs mangal	3
482	"	Nuhâs mangal	1
489	"	Sagîr nuhâs mangal	1
268	Şem'adân	Ma'den yol şem'adânı	2

383, 417	"	Pirinç kebîr şem'adân	3
56	"	Sagîr pirinç çifte şem'adân	2
173	"	Sagîr ve kebîr pirinç şem'adân	8
		Toplam:	23

Kaynak: BOA. Kepeci tasnifi, no. 2453.

19 numaralı tablo: Birinci tereke listesi içinde bulunan, kumaş çeşitleri olarak, yalnız parça veya top halinde, diğer kalemler içinde yer almaktadır. Mamul haldeki giyim eşyaları ile diğer eşyanın yapıldığı kumaşların aslında, çok çeşitli ve çok vasıflı olduğu tereke listesindeki, tasniflerden anlaşılmaktadır.

Tablo 19: Bir numaralı muhalefat listesinde bulunan kumaş çeşitleri.

Sıra no.	Nevî	Miktar
203	Cedîd sarı basma çit	1 tob
211	Cedîd helâfî bez	1 tob
122	Gılâflu Moskov bezi	1,5 tob
214	Moskov dülbendi değirmi	4 adet
245	Moskov dülbendi parça	Bir mikdar
455	Harîr tahminen	2 kayye
232	Tenzuyî hatayî	1 adet
215	Cedîd ketan bezi	0,5 tob
224	Beyaz Şam kutnusu	1 tob
221	Germesûd çiçekli parçaları	Bir mikdar
246	Ma'î şâli parçası	Bir mikdar
244	Sarı germesûd	Bir mikdar
362	Yeşil sincâf	Bir mikdar
196	Çakşırılık cedîd şâli	1 adet
198	Sim şerid	Bir mikdar
300	Tombak şerid	Bir mikdar

Kaynak : BOA. Kepeci tasnifi, no. 2453

Muhalefat defterini teşkil eden her nevî eşya, mal ve mülklerden bir birine yakın ve benzer olanlar kendi nitelikleri içerisinde, 19 tablo halinde düzenlendi. Çeşitli konulardaki kitaplar, her nevî eşya ve diğer malzemeler bir liste tertip edebilecek miktarda olmadığından standart dışında kalan eşyalar olarak listelendirildi ki, bunlar da 27 kalem tutmaktadır.

Muhallefat defteri içinde, çeşitli yerlerde kaydı yapılmış olan madeni eşyalar, cinslerine göre tesbit edildi, o devirlerde hangi madenden ne gibi eşyalar yapıldığı bu tesbitlerden anlaşılmaktadır.

Bunlar: altın, tombak eşyalarla kıymetli taşlarla bezenmiş eşyalar ile pirinç ve demirden yapılmış eşyalardır. Gümüş madeni “sim” ismiyle, kıymet kazandırılmak istenen, birçok eşyada kullanılmış olup, 51 kalem eşya ile beraber sim kelimesi de yazılmaktadır.

Bakır eşyalar için “nuhâs” ismi kullanılmış, mutfak ve ev eşyası olarak 71 çeşit eşya, bakırdan imal edilmiştir, çok ihtiyaç duyulan bu eşyalardan aynı çeşit olmak üzere çok sayıda bulunanları da listelerde mevcuttur.

Esas itibariyle, yukarıdaki tablolardan da izlenebileceği üzere; Mustafa Ağanın tereke defterinde bulunan, aynı tür eşyanın yapılış farklılıkları, imal edildiği malzemelerin ayrılıkları ile beraber diğer eşya ve mefruşat nevelerinin, ortaya koydukları hususiyetler, menşeleri bakımından zengin bir iktisadî folklor kaynağı teşkil edebilecek cazibededir.

Musâdere Muamelesinin

Başlaması:

Bu hususta, 1 Mart 1791 (H. 25 C. 1205) tarihinde, “Dergâh-ı âli gedikler emini ve Akça-kızanlık Âyânı müteveffâ Zaîm el-hac Mustafa Ağa” ibâresiyle başlayan musâdere emriyle; malı, mülkü, eşyası, parası ve alacaklarıyla, diğer başka emlakı ve malı üzerinde, musâderenin yapılacağı kaydedilir. Âyân Mustafa'nın, her nesi var ise bu musâdereye dahil edileceği, tekraren bildirilir. Musâderenin, dergâh-ı mualla kapucu başlarından, Damadî Mehmed Said'in vasıtasıyla, hukuk yoluyla ve o muhitteki sözüne itimat edilir kimselere sorularak, muhallefatın yazılması ve devlet hazinesi için zapt olunması, yine devlet tarafından bu yazı ile emrolunur¹⁴².

Muhallefatın tahririyle vazifeli, Mehmed Said Efendinin, Akça-kızanlık müftüsü ile birlikte ve beraberlerinde hassa hasekilerden el-hac Ahmed Ağa olduğu halde muhallefatı araştırıp, tahriri yapacağı hususu, İstanbul'a bildirilir¹⁴³.

Âyân Mustafa'nın bütün servetini, hazine için zapt ve tahrir etmekle vazifeli Mehmed Said'le beraber, “Başbaki ağa” (Osmanlı Devlet maliyesinde en üst seviyedeki vergi toplama memuru) ve baş muhasebeden Seyyid Yusuf'la

¹⁴² BOA., *Kepeci Tasnifi*, no. 2453; ayr. Bkz., BOA., *Cevdet Maliye Tasnifi*, no. 24519.

¹⁴³ BOA., *Cevdet Maliye Tasnifi*, no. 24519.

İstanbul'dan Akça-kızanlık kasabasına gelirler. Hukukî usul ve kaideler için de âyânın ev eşyaları yazılmaya başlanmadan evvel, "emr-i âli" Âyân Mustafa'nın akrabalarının önünde okunur¹⁴⁴.

Bu sırada, âyânın yakın akrabalarından, hemşirezâdeleri, bütün muhallefatı iki bin kese akçeye alırlar derler. Mustafa Ağanın torunlarından ve damadından, bu teklif hususu sorulur, onlar da hemşirezâdelerin münkir olduğunu beyân ederler. Bunun üzerine, bu teklif kabul edilmeyip, Âyân Mustafa'nın nesi var ise araştırılıp, tahririne devam edilir¹⁴⁵.

Muhallefatı, tahrir ve zaptetmeye memur olan Mehmed Said Efendi, İstanbul'a gönderdiği yazısında, muhallefat ile vazifeli olan Ahmed Şükrü Efendinin, işinin bittiğini ve geri dönebileceğini bildirir¹⁴⁶.

Bu yazının tarihi 10 Mayıs 1791'dir. Muhallefatın yazılmaya başlanma tarihi ise, 14 Mart 1791 olduğuna göre, yazım işi 1 ay 27 günde tamamlanmış bulunmaktadır¹⁴⁷.

Akça-kızanlık Âyânı Mustafa Ağanın vefatından sonra, bütün servetinin mal ve mülklerinin tesbit ve tahriri yapılarak, defteri tanzim olunup, talepleri üzerine torunlarına, "muhallefat ve emlak ve zimemât ve bâ-husus zeâmet ve mukataası, bedel-i malûm mukabili" olarak verilir¹⁴⁸.

Âyân Mustafa'nın, muhallefat defterinin son kısmında, diğer bütün varlığı hariç olmak üzere, defterin tanzim edilen, alacaklarının listesi bulunmaktadır¹⁴⁹. Bu liste aşağıdaki gibidir.

Köy, mahalle halkı ve diğerleri olmak üzere	(Kuruş olarak)
65 yerden alacağı	159993,5
Cizye akçesinden kalan alacağı	9994
Zahire bedeli olarak alacağı	7547,5
Nakid	10573,5
Yekûn:	188108,5

144 BOA., *Cevdet Maliye Tasnifi*, no. 24924, tarih 14 Mart 1791 (H. 9 B. 1205).

145 BOA., *Cevdet Maliye Tasnifi*, no. 24924.

146 BOA. *Cevdet Maliye Tasnifi*, no. 9327, tarih 10 Mayıs 1791 (H. 7 N. 1205).

147 BOA. *Kepeci Tasnifi*, no. 2453; BOA. *Cevdet Maliye Tasnifi*, no. 9327.

148 BOA. *Cevdet Maliye Tasnifi*, no. 9327.

149 BOA. *Kepeci Tasnifi*, no. 2453, vrk. 3-4.

Akça-kızanlık âyânı Mustafa Ağanın, vefatı üzerine devletin hemen harekete geçerek, bütün varlığını musâdere etmesinin bir geçmişi olduğu da muhakkaktır.

Âyân Mustafa, vefatı senesi olan 1791'den, 40 sene evvel de aynı yerlerde, âyân olarak bulunmaktaydı ve zimmetine geçirdiği paralar dolayısıyla de takibata uğramıştı.

Akça-kızanlık âyânı bulunan Zaîm Mustafa Ağa, hakkında, merkezden gelen bir emirde, 10 Ocak 1754 (H. 15 Ra.1167) tarihinde, kasaba ve köy halkının huzurunda üç gün süre ile toplantı yapan, tahkikat meclisi, beş adet tevzî' defteriyle diğer muhasebelerin tetkiki sonucu, âyân zimmetine geçirdiği meblağları itiraf ve kabul eder¹⁵⁰.

Beş adet tevzî' defteri ve diğer muhasebe kayıtlarına göre, kaza halkından vilâyet masrafları için toplanan meblağ ile bunlardan, vilâyet masrafları olarak sarf edilenler ve Âyân Mustafa Ağanın zimmetinde kalan miktarlar, aşağıda kaydedilmiştir.

	<u>(Kuruş olarak)</u>
1751'den 1753 senesine kadar dört defa, vilâyet	
masrafları için toplanan	20265,5
Vilâyet masrafları için harcanan	<u>7274,5</u>
Ayân Mustafa Ağanın zimmetinde kalan	12291
Kalufer köyü halkından, "vilâyet-i imdâdiye"	
masrafları için dört senede alınan	1400
Merhûm el-hac Abdülbaki Ağa hayatta iken,	
reâyâdan "sulh bedeli" olarak alınan ve Zaîm	
Mustafa'ya teslim edilen	11500
Reâyâ üzerine tevzî' olunan	<u>714,5</u>
Ara toplam:	13645,5
Daha evvelden zimmetinde olan	<u>12991</u>
Âyân Mustafa Ağanın zimmetinde kalan	26605,5

150 BOA., Cevdet Dahiliye Tasnifi, no. 12988.

Vefat etmiş olan Âyân Mustafa Ağanın, torunları Hacı Mehmed, Ahmed ve (damadı) merkûm İbrahim, dedelerinin muhalefat ve emlak bedelini, hazineye taksitle ödemeği taahhüt etmişlerdir¹⁵¹.

Esas ve yekûn borç, 16 Ekim 1791 tarihine göre, 550 kese olup, (her kese 500 kuruştan) yekûnen 275.000 kuruş tutmaktadır. Darphâne-i âmireye teslim edilen miktar ise 62.073,5 kuruş olup, kalan borç miktarı 212.926 kuruştur¹⁵².

Âyânın torunları, taahhütlerini yerine getirmede gecikirler, çeşitli tarihlerde yazışmalar devan eder, nihayet III. Selim, bu durum için bir hatt-ı hümayûn dahi yazar¹⁵³: “Hiç böyle dört senede edâ şartıyla muhalefat virilür mi zimemât ve çiftlikâtı beş yüz kiseye balığ iken mukataa ve zeâmet yine başka iken beş yüz kise veriyorlar o dahi hesab-ı ferâh kabilinden olub bu suret ile olamaz zimemâtını tahsil ve çiftlikân ve zehâiri ve eşyasını fûruht ve akçelerini darphâneye irsâl eylemeleriyçün mübaşirlere şedid fermânlar yazasız. Ve ger hıyanet ederler ise kendilerini katl ideceğimi tahrir idesiz. Ve bu kızı oğulları ve damadı çok akçasını saklamışlar elinden harice çıkarsunlar. Ve burada olan kızı ve oğullarını haps idesiz maslihat bitinceye koyurmayasız. Ve mukataasını mezada viresiz zeametini dahi münâsibine veririm beş yüz kiseyi peşin vermiş ola idiler belki müsaade ider idim şimdi böylece nizam viresiz”.

Sonuç:

Osmanlı Devleti, merkezî otorite olarak, güçlü olduğu yüzyıllarda, mahallindeki her mevkie, tek bir merkezden tayin ettiği memurlarını göndererek yönetimini devam ettirmekteydi. Seçimi ve yetiştirilmesi çok sıkı kayıtlar altında yapılmış, “Enderûn” çıkışlı bu istenen vasıftaki memurlar da tayin edildikleri, yer ve mevkilerde en fazla bir ya da iki yıl kalabilirlerdi.

Kendi muhiti içinde doğmuş ve yetişmiş olan âyân ve eşraftan olanlar, devletin güçlü olduğu zamanlarda itaatkar, devlete yardımcı kimseler olarak ortaya çıkmaktaydılar. Osmanlı Devleti, son yüzyıllarda, güç kaybetmeye başlayınca, mahallin âyânları da o nispette güç kazanmaya başladılar.

Osmanlı Devleti'nin, son yüzyıllarına doğru, devletin mali zaruretleriyle beraber, halen faaliyet halinde olan mültezimlerin aşırı suiistimalleri, âyânları öne çıkardı. Devlet, kendi muhitlerindeki en nüfuzlu

151 BOA. *Cevdet Maliye Tasnifi*, no. 9888, tarih 13 Ekim 1791 (H. 14 S. 1206).

152 BOA. *Cevdet Maliye Tasnifi*, no. 9888.

153 BOA. Hatt-ı Hümayûn Tasnifi, no. 10478, tarih 1791/1792 (H.1206).

âyânları, idari ve mali otoriteyi temin için, sancakbeyi ve vali olarak tayin etme lüzumu içine girdi.

Bu yeni yöneticiler, devlet memurluğundan uzak, devlet sistemi içinde mazisiz kimseler olarak, idaresizlikleriyle belirmeye başladılar. Şimdi, vergi mükellefleri resmî devlet memuru olarak, kabul edemediği kimselerle, karşı karşıya geldi, neticede âyânın nüfusu altına girip, idaresine tâbi oldu. Böylece Osmanlı Devleti'nin, çok hassas olduğu bir konu olan mahalli hânedanlıklar türeyerek, çoğalmağa başladı, diğer bir ifade ile derebeylikler kuruldu.

Âyânlar, vergi toplama işine hakim oldular ve merkezden giden memurlar da onların himayesine girdiler.

Osmanlı Devleti, âyânları kontrol altına alabilmek için, seçimlerine ve tayinlerine müdahale etti, halkı taciz edip, suiistimalleri bulunanları da cezalandırmağa başladı.

Devlet geçen zaman içerisinde, açıklarını bir türlü telafi edemedi. Mültezim, âyân ve diğerlerinin aşırı derecede servet sahibi olması, zaten Osmanlı Devlet düşüncesinde çok benimsenen bir husus olarak da musâdereleri hızlandırdı. Osmanlı hükümdarları, irsen hükümdar olurlar, bilindiği gibi hayatları boyunca da hükümdar kalırlar, mal-mülk ve paraya şahsen ihtiyaç da duymazlar.

Tayin ettikleri devlet adamlarının bir süre sonra, mal-mülk, servet sahibi olmaları ve bu imkanların siyasî yolda kullanılabilir endişesi zatlıkları da beraberinde getirmekteydi.

Osmanlı Devleti'nde, giderek hızlanan musâdereler, devlet hazinesine ait olması icap eden, servetlerin toplanması gibi kabul edilmekle beraber, haksızlıklar da oldu. Ayrıca musâderelerde, servet sahiplerinin. Devlet otoritesine tesir ettiği, düşüncesi de yer bulmaktaydı.

Netice olarak, gücünü muhafaza eden devlet, ne âyâna ne de diğerlerine imkan tanımaz, dolayısıyla da musâderelere sebep olan, suiistimaller de mümkün olmaz.